

Anders is fijner

Eind vorig jaar publiceerde de Industriebond NVV zijn geloofsbelijdenis *Fijn is anders*. Hierin rekenen heer A. Groenevelt c.s. voor goed af met de huidige kapitalistische maatschappij. *Fijn is anders* pleit voor een socialistische samenleving op basis van arbeidsdemocratie. Hoe die samenleving eruit ziet, wordt niet helemaal duidelijk. Wel is duidelijk dat ze de vrije ondernemingsgewijze produktie uit haar woordenboek schrapt en dat de produktie zal worden gestuurd door ondernemingen met arbeiderszelfbestuur.

Aanvankelijk dacht ik dat *Fijn is anders* het werkstuk was van een scholier, die door ene simplistische heer Groenevelt in een kamertje was opgesloten met enkele pamfletten van neo-marxisten als Mandel, Boerboom en Robinson, een citatenboek en een potlood om een z.g. verlakstuk voor en over de Nederlandse maatschappij te schrijven. Deze gedachte was helaas onjuist. *Fijn is anders* is niet als verlakstuk bedoeld; het is een bloedsereus geschrift dat in juni op het congres van de Industriebond NVV tot beleidsprogramma moet worden gebombardeerd. Mijn aanvankelijke gedachte dat rechtse politici en werkgeversclubs tijd en papier verspilden door serieus op dit geschrift kritiek te leveren, bleek helaas eveneens onjuist.

Waarom bovenstaande reactie op *Fijn is anders*? Mijns inziens is deze brochure zo slecht dat de prullenmand, waarin zij thuishoort, er onpasselijk van wordt. De aandacht op deze pagina eraan gewijd, is slechts gerechtvaardigd door het voornemen van Nederlands grootste en machtigste vakbond haar in een gouden lijst te plaatsen. Heer Groenevelt heeft gelijk als hij zegt dat, indien deze omlijsting zal plaatsvinden, er conflicten dreigen in het bedrijfsleven. Die conflicten dreigen niet omdat de Industriebond NVV een bruikbare blauwdruk van een alternatief voor het kapitalisme heeft gepresenteerd, zoals heer Groenevelt denkt. Neen, conflicten dreigen omdat *Fijn is anders* slechts interessant geformuleerde kretten bevat. Na lezing ervan begreep ik dat deze bond voor het socialisme heeft gekozen. Ik begreep ook dat heer Groenevelt c.s. de mening zijn toegedaan dat onze maatschappij wordt uitgezogen door de kapitalist, zoals Albert Hahn die jaren geleden treffend uitbeelde: een man met zeer dikke buik en horlogeketting die zijn tijd doorbrengt met het knippen van couponnetjes.

Dikbukkige couponnetjesknippers, ze zijn mij onbekend, al is het best mogelijk dat er hier of daar nog een rondloopt. De couponnetjesknippers zijn echter geen heren die sherry in Wassenaar, port in Aerdenhout of beerenburg in een Friese recreatieboerderij nippen, zoals *Fijn is anders* vermeldt. Couponnetjesknippers zijn voornamelijk institutio-

nele beleggers, pensioenfondsen, levensverzekeringsmaatschappijen en de instanties die straks de vermogensaanwasdelen van de werknemers beheren. Het is niet onmogelijk dat bij al deze beleggingsinstanties de werknemersorganisaties een belangrijke vinger in de pap krijgen.

Maar goed, bovenstaande kritiek is niet essentieel. Dat is wél het signaleren van het feit dat *Fijn is anders* helemaal niet aangeeft hoe de ideale maatschappij moet worden bereikt en zal werken. Het huidige vakbondswerk heeft voor een groot deel betrekking op concrete zaken. Vakbonden weten hoe het bedrijfsleven in elkaar zit, zijn daardoor in staat voor de belangen van hun leden op te komen en zien kans om maatschappelijke ontwikkelingen om te buigen. Hiervan blijkt echter niets in *Fijn is anders*. Dat heer Groenevelt c.s. voor een socialistische maatschappij zijn, is hun goed recht, een recht dat ik niet wil bestrijden. Ik vind zelfs dat hun uitgangspunten zeer waardevolle zaken bevatten. Wat ik wél wil bestrijden, is het gemak waarmee die uitgangspunten worden gepresenteerd.

Nederland mag van een belangrijke bond als de Industriebond NVV verlangen, dat duidelijk wordt aangegeven hoe de z.g. „kwalijke stukken” van de kapitalistische maatschappij moeten worden uitgesneden of hoe die maatschappij moet worden omgeturnd tot een rechtvaardiger, evt. socialistische, maatschappij met arbeidsdemocratie. Daarin faalt het hier besproken pamflet. Ik zal dit iets concretiseren.

Heer Groenevelt c.s. pleiten voor arbeiderszelfbestuur. Degene die de maatschappelijke ontwikkelingen nauwkeurig gadeslaat, moet erkennen (al of niet met angst) dat deze problematiek steeds actueler wordt. Vragen die daarom tijdig moeten worden beantwoord, zijn: 1. Wat voor invloed heeft arbeiderszelfbestuur (a.z.) op de bedrijfstakgewijze indeling?; 2. Leidt a.z. er automatisch toe dat het bedrijfsleven datgene produceert wat de maatschappij wenst?; 3. Maakt a.z. van de werknemers geen kleine kapitalisten die alleen naar het belang van hun bedrijf kijken?; 4. Hoe moet bij a.z. het bedrijf worden georganiseerd (problemen van medezeggenschap, taakverruiming, vermenschelijking van de arbeidssituatie blijven immers ook bij a.z. bestaan)?

Heer Groenevelt c.s. maken hun leden blij met één dode mus. *Fijn is anders* lijkt een z.g. repressief-tolerant verlakstuk. Ik ben van mening dat er andere maatschappijen zijn die fijner zijn dan de huidige. Het streven naar een fijnere maatschappij moet daarom worden toegejuicht. Maar, *Fijn is anders* is niet fijn.

L. Hoffman

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Anders is fijner	325
Column Oud nieuws?, door <i>Drs. W. Siddré</i>	327
<i>Drs. H. F. L. Ottens:</i> De ruimtelijke inrichting van West-Nederland. Een verstedelijkings- model in discussie	328
<i>Dr. H. C. E. M. Rottier:</i> Sociaal-economische grenseffecten	332
<i>Mr. C. W. M. van Ballegooijen:</i> Het toezicht van De Nederlandsche Bank op valutatermijntransacties	335
Bedrijfseconomie Beslissingsprocedures van de produktie. De hoofdlijnen van de middel- lange termijn met behulp van het aggregaatplan (I), door <i>Drs. K. Boskma</i> en <i>Drs. M. Geersing</i>	337
Geld- en kapitaalmarkt Internationale monetaire ontwikkelingen, door <i>Drs. W. Pool</i>	341
Boekennieuws Mr. J. Reugebrink: Omzetbelasting, door <i>Mr. A. E. de Moor</i>	343
Mededeling	344
Rectificatie	344

Hoeveel economieboeken heeft u nog gelezen ná uw afstuderen? Juist ja! Neem een abonnement op ESB, dan heeft u een uitstekend excuus.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM: .....
ADRES: .....
Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement): .....
Ingangsdatum: .....

Ongefrankeerd opzenden aan: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerkster: Mej. J. Koenen.*

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; kopij voor de redactie;
postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 109,20 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 67,60
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,-
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 8408
t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch
Instituut te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen
Roelants - Schiedam
Lange Haven 141, Schiedam.
tel. (010) 260 260, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Oud nieuws?

Erg veel nieuws zal het *Centraal economisch plan 1975*, dat binnen enkele weken integraal wordt gepubliceerd, waarschijnlijk niet bevatten*). De bewindslieden uit de sociaal-economische hoek hebben namelijk al het een en ander losgelaten over de economische ontwikkeling. Bekend is reeds dat in 1975 de loonsomstijging per werknemer 12 à 13% zal bedragen: niet veel lager dan in 1974. Opvallend zijn ook de recente ministeriële uitspraken over de werkloosheid: aantallen tussen 180.000 en 190.000 werden genoemd. Nogal wat aandacht kreeg voorts de Rotterdamse rede van minister Lubbers. Hij gaf bij deze gelegenheid cijfers over de arbeidsinkomensquote (aiq). Ik geloof dat hij voor het eerst een o.a. voor aardgasbaten gecorrigeerde aiq in de publiciteit bracht. Deze bedroeg in 1974 89%. Het complement hiervan, de winstquote, is sinds 1960 langzaam maar zeker met 18 percentagepunten gedaald van 29% naar 11%. Dit betekent een halvering van de rendementen in een periode van 15 jaar. Lubbers waarschuwde ervoor dat „kritische grenzen” weleens kunnen worden overschreden als deze lijnen in de toekomst worden doorgestrokken.

Deze cijfers werden ook vermeld in de mede door de bovengenoemde bewindslieden ondertekende *Nota inzake de werkgelegenheid*. Tenminste op een drietal plaatsen in deze nota (blz. 15, 21 en 104) wordt in verband met het stijgen van de aiq (en de daarmee gepaard gaande daling van de winstquote) gesproken over kritische zones en/of kritische grenzen. Ook in deze nota wordt gesteld dat voor het behoud van de investeringen en arbeidsplaatsen de winstquote niet verder mag dalen. Ongetwijfeld zullen deze kritische grenzen in het komende CEP opnieuw breed worden uitgemeten. Maar dat is dan dus nauwelijks meer nieuws.

Zoals gezegd is ook de verwachte loonsomstijging per werknemer van 12 à 13% in 1975 geen nieuws. Deze loonsomstijging zal in het komende CEP ongetwijfeld weer op de gebruikelijke manier worden opgesplitst in de bekende componenten: overloop van het ene jaar naar het andere jaar, sociale lasten en pensioenpremies werkgevers, incidentele loonelementen en de niveauverhoging van de contractlonen. Deze laatste component zal weer uiteenvallen in de initiële verhoging en de gevolgen van de indexering. Het is steeds weer een boeiende tabel in het CEP, die echter voor buitenstaanders moeilijk reconstrueerbaar is.

Nog moeilijker is het om een verklaring voor de ontwikkeling van de loonsom per werknemer in de loop van de tijd te geven. Het Centraal Planbureau heeft zelf in het verleden meermalen opge-

merkt dat de Phillips-curve in het Nederlands cijfermateriaal niet te onderscheiden is; zelfs niet als je alleen naar de incidentele component van de loonsom per werknemer kijkt. Trouwens, ook elders doet de Phillips-curve het niet goed meer. De Phillips-curve heeft geen allure meer. Ik word dan ook goed boos, als ik in *The Review of Radical Political Economics* lees, dat er sprake is van een ideologische „bias” in de traditionele economische theorie (mede), omdat de door deze curve beschreven samenhang een rechtvaardiging zou geven om ten koste van meer werkloosheid minder inflatie te krijgen. Het ding bestaat niet eens meer. Loonsomstijgingen in de orde van grootte van 12 à 13% bij een werkloosheidspercentage van zeg ruim 4 van de afhankelijke bevolking passen niet in het stramen van de Phillips-curve. Andere verklaringen voor de loonsomstijgingen zijn nodig.

Bij het zoeken naar een verklaring voor de hoge nominale loonsomstijgingen zou weleens naar de reële sfeer moeten worden gekeken, bijv. naar het reëel, beschikbaar inkomen. Immers, deze laatste grootheid meet de effectieve koopkracht van het ontvangen nominale inkomen na correcties voor premie- en belastingafdrachten en na correctie voor veranderingen in de prijzen van finale goederen. Het reëel, beschikbaar inkomen is derhalve beschikbaar voor consumptie en besparingen. Uit de definitie blijkt reeds dat het reëel, beschikbaar inkomen op een aantal wijzen kan worden beïnvloed: een cet. par. stijging van de premie- en/of belastingtarieven heeft hierop een negatieve invloed, alsook een cet. par. hoger prijsniveau.

Een aanval op het reëel, vrij beschikbaar inkomen, hetzij uit de hoek van de fiscus hetzij uit de hoek van de prijzen, zal in het algemeen niet passief worden ondergaan. Defensieve reacties zullen optreden. Deze defensieve reacties zullen in stijgingen van de loonsom per werknemer tot uitdrukking komen. Deze afwentelingsreacties zullen des

te sterker optreden, naarmate men zich meer vastgebeten heeft in een bepaald consumptiepatroon, dat men niet meer wil loslaten. Een aanval vanuit de hoek van de fiscus en van de prijzen op het reëel beschikbare inkomen is nu niet erg actueel. De fiscus doet aan lastenvermindering en de beschikkingsmacht over goederen is via de indexering beschermd tegen de prijzen. Defensieve reacties zullen ook optreden, naarmate men meer vertrouwd is geworden met verwachtingen op een steeds hoger vrij beschikbaar, reëel inkomen. Dit soort van verwachtingspatronen zet zich meestal nog even door, zelfs als de feitelijke economische situatie geheel gewijzigd is. Ik geloof dat de functies die het economische gedrag beschrijven niet zo reversibel zijn als vaak wordt verondersteld: een stijging van het reëel beschikbaar inkomen leidt tot meer consumptie, maar bij het gelijk blijven of dalen van het inkomen zal men zoveel mogelijk willen vasthouden aan een eenmaal bereikt niveau. Een soort palwiel-effect. In 1974 was er sprake van een drastische wijziging van de feitelijke economische situatie. De ruilvoet keerde zich tegen ons; de buikriem moest worden aangehaald. Een gedeelte van de loonsomstijgingen in 1975 kan waarschijnlijk worden verklaard als een defensieve reactie hierop. Men dekt zich in tegen deukjes in het groeiritm van de consumptieve bestedingen.

Sinds enige tijd wordt door het Centraal Planbureau het reëel, vrij beschikbaar inkomen van een aantal inkomenscategorieën gepubliceerd. Zeer bekend is het beschikbare inkomen van de „modale werknemer” (met een brutoloon in 1974 van omstreeks f. 19.500). Het CPB berekent ook de ontwikkeling van het reëel vrij beschikbaar inkomen die tweemaal of viermaal het modale inkomen verdienen. Voor zover ik weet heeft nog geen van de bewindslieden uit de sociaal-economische hoek iets verklaart over de ontwikkeling van de inkomens van deze categorieën. Ik geloof dat men met grote belangstelling naar deze cijfers voor het jaar 1975 moet worden uitgezien. In 1974 moesten zij, die tweemaal of meermalen het modale looninkomen verdienden, een veer laten. Of dat in 1975 opnieuw het geval is, zal nog moeten blijken. Binnen enkele weken zullen wij weten hoe de relatieve posities in 1975 zullen veranderen. Dit is interessant, omdat ook op grond van uiteenlopende groeipercentages van het reëel vrij beschikbaar inkomen van de diverse inkomenscategorieën nieuwe nominale inkomensclaims te verwachten zijn. Uit het bovenstaande moge blijken dat het Centraal Planbureau stellig nog nieuws heeft te brengen.

W. Siddré

*) Drs. Siddré kon bij het schrijven van deze column niet voorzien dat het CEP 1975 tegelijk met deze ESB zou verschijnen. Toch vindt de redactie de column voldoende interessant om tot publikatie ervan over te gaan.

De ruimtelijke inrichting van West-Nederland

Een verstedelijkingsmodel in discussie

DRS. H. F. L. OTTENS*

De laatste paar jaar is in ESB en andere vakbladen een vrij groot aantal beschouwingen verschenen over het ruimtelijke beleid in Nederland. Hierbij valt op, dat naast het spreidingsbeleid het ruimtelijke inrichtingsbeleid op landsdeelniveau steeds meer aandacht is gaan krijgen. In een artikel in maart 1973 1) bepleitte Prof. Lambooy een afremming van het spreidingsbeleid en vroeg hij meer aandacht voor de ontwikkeling van de ruimtelijke structuur van het Westen van ons land. Bij de ruimtelijke ontwikkeling van West-Nederland staat de verstedelijkingsproblematiek centraal. Prof. Klaassen heeft onlangs een schets gegeven van de algemene karakteristieken en determinanten van de urbane ontwikkeling in West-Europa 2). In West-Nederland hebben de verstedelijkingsproblemen, door de specifieke ruimtelijke structuur van de Randstad, nog een aantal eigen karakteristieken.

Nu wij bij de reeks deelnota's in het kader van de Derde nota over de ruimtelijke ordening op weg zijn van de Oriënteringsnota naar de Structuurschets voor de verstedelijking lijkt het zinvol nog eens stil te staan bij de meest wenselijke en de meest waarschijnlijke toekomstige inrichting van West-Nederland. Hierbij zal worden ingegaan op nieuwe accenten in het planologische beleid en op nieuwe ideeën, die de laatste jaren over de Westnederlandse ruimtelijke ontwikkeling werden gelanceerd. Bovendien wordt gepleit voor een betere fundering van het beleid door middel van onderzoek, zowel in de voorbereidings- als in de uitvoeringsfase.

Accentverschuivingen in beleidsdoelstellingen

De meest opvallende passages in de *Oriënteringsnota* 3) zijn die waarin ruiterlijk wordt toegegeven, dat van de in de *Tweede nota ruimtelijke ordening* 4) aangegeven beleidsdoelstellingen er weinig werden gerealiseerd. Ten aanzien van de stedelijke ontwikkeling van West-Nederland waren in deze nota de volgende doelstellingen opgenomen.

1. Een vermindering van de bevolkingstoename door een evenwichtiger spreiding van de bevolking over de landsdelen (het spreidingsbeleid).
2. Een concentratie van de stedelijke bevolking en activiteiten in stedelijke zones: de Noord- en Zuidvleugel van de Randstad.
3. Inrichting van de stedelijke zones volgens de principes van gebundelde deconcentratie en milieudifferentiatie; geleiding van die zones door het behoud van de afzonderlijke stadsgewesten en scheiding van de stadsgewesten door bufferzones; aanleg van een aantal elementen van formaat voor

- de dagrecreatie bij de grote steden (stedelijk inrichtingsbeleid).
4. Een buitenwaartse groei van de stedelijke zones van de Randstad, met uitzondering van de groei van Zoetermeer en — in mindere mate — die van Alphen aan den Rijn en Gouda.
5. Een concentratie van de bevolkingsgroei in landelijke gebieden in streekcentra en gebundelde deconcentratie-kernen (zoals Woerden, Tiel en Hoorn) en een beperking van de bevolkingsgroei tot 1% per jaar in de overige gemeenten.

De *Oriënteringsnota* ziet in het feit, dat het beleidsinstrumentarium niet voldoende was om de doelstellingen te bereiken de voornaamste oorzaak voor het falen van het planologische beleid (blz. 20). Deze nota besteedt dan ook meer aandacht aan uitbreiding en verbetering van dat instrumentarium, dan aan wijzigingen in de doelstellingen. Toch werd in de *Oriënteringsnota* ten aanzien van de verstedelijkingsproblematiek een aantal niet-onbelangrijke accentverschuivingen in de beleidsvoornemens aangebracht.

1. Een veel ruimere aandacht voor het behoud van de interne ruimtelijke structuur van stedelijke agglomeraties (stadsvernieuwingsbeleid).
2. Bij de inrichting van de stedelijke zones krijgt de bundeling in de directe omgeving van de steden sterkere nadruk.
3. Meer aandacht voor de onderlinge afstemming van woon- en werkgebieden enerzijds, en woongebieden en sociale en economische voorzieningen anderzijds, mede in verband met de ontwikkeling van het verkeers- en vervoersstelsel. De wens tot beperking van de ruimtelijke mobiliteit vormt een belangrijke aanleiding voor de wenselijkheid van deze afstemmingen.
4. Een beperking van de bevolkingsgroei van kernen in het landelijke gebied tot de natuurlijke groei van de *autochtone* bevolking, voor zover landschap, natuurlijk milieu en stedenbouwkundige situatie ter plaatse zich daar niet tegen verzetten.

Voor het overige zijn er nauwelijks veranderingen in vergelijking met het doelstellingenpakket uit de *Tweede nota ruimtelijke ordening*.

De *Oriënteringsnota* bevat tevens een groot aantal voornemens voor een uitbreiding en verbetering van het beleids-

---

* De auteur is wetenschappelijk medewerker bij het Geografisch Instituut van de Utrechtse Universiteit. Hij participeert in het Onderzoek Middengebied Randstad, dat door dat instituut wordt uitgevoerd.

1) J. G. Lambooy, Regionale en ruimtelijke politiek; over de wenselijkheid van een heroriëntering van de spreidingspolitiek, *ESB*, 7 maart 1973.

2) L. H. Klaassen, Urbanisatie en desurbanisatie in West-Europa, *ESB*, 7 augustus 1974.

3) *Oriënteringsnota Ruimtelijke Ordening*, Den Haag, 1973.

4) *Tweede Nota over de ruimtelijke ordening in Nederland*, Den Haag, 1966.

instrumentarium. Het betreffen zowel voornemens om de coherentie tussen het beleid van de rijksoverheid, de provinciale en de gemeentelijke overheid te verbeteren (uitbreiding aanwijzingsbevoegdheid van de minister, fasering van streekplannen, basisakkoorden met groeikernen en gewestvorming) als voornemens voor een vergroting van de greep van de overheid op het ruimtelijke gebeuren (verkorting van de planologische procedures, Wet op de Stadsvernieuwing, Landinrichtingswet, milieuwetgeving, Selectieve Investeringsregeling, grondbeleid en spreiding van de rijksdienst).

Ten aanzien van de beleidsdoelstellingen is de *continuïteit* van beleid het voornaamste kenmerk. Het is opvallend, dat een feitelijke ruimtelijke ontwikkeling, die gedurende bijna tien jaar op vele punten tegengesteld is geweest aan de gewenste ontwikkeling, zo weinig aanleiding heeft gegeven tot een toetsing van die doelstellingen op hun realiteitswaarde. Bij de voorstellen voor vernieuwing van het beleidsinstrumentarium zijn de toenemende *centralisatie* en de *integratie* met andere beleidssectoren de voornaamste elementen. Voor de oplossing van de planologische vraagstukken van ons land wordt hierdoor zeer nadrukkelijk en eenzijdig gegokt op de verwachte vergrote effectiviteit van de beleidsmiddelen. Naar aanleiding van deze sterke nadruk op het beleidsinstrumentarium is al gesteld, dat de overheid onmogelijk datgene kan doordrukken wat de maatschappij niet wil 5). Ook is erop gewezen, dat in onze maatschappelijke constellatie de overheid slechts één van de acteurs op het maatschappelijk toneel is 6).

Ideeën over nieuwe doelstellingen

Vooruitlopend op de *Oriënteringsnota* en als reactie op de inhoud van die nota hebben een groot aantal belangstellenden en belanghebbenden nieuwe denkbeelden over de meest wenselijke ruimtelijke inrichting van West-Nederland naar voren gebracht. Het valt daarbij op, dat niet zozeer de abstract geformuleerde basisdoelstellingen van het beleid worden aangevallen, maar dat juist de uitwerking van die doelstellingen tot concrete acties voor de korte en middellange termijn aanleiding heeft gegeven tot kritische reacties. In de *Oriënteringsnota* — en in menige andere doelstellingsnota — wordt veelal de indruk gewekt, dat de uitgewerkte concrete (sub)doelstellingen logisch voortvloeien uit de globaal en abstract geformuleerde hoofddoelstellingen (idealen). In feite is er echter meestal sprake van een nieuwe keuze van doelstellingen op elk van de onderscheiden abstractieniveaus, met alle gevaren voor een weinig coherent doelstellingspakket van dien. Het afleiden van concrete uit abstracte doelstellingen kan alleen op basis van een vrij uitgebreid onderzoek gebeuren. De hiervoor noodzakelijke onderzoeksmethodologie is nog maar beperkt operationeel en wordt slechts zelden toegepast. Kok 7) heeft naar aanleiding van de *Nota plandoelen streekplan Zuid-Holland West* 8) reeds op de gevaren van een teveel aan „doelkunde” gewezen.

De nieuwe ideeën over de ruimtelijke inrichting van het Westen zijn meestal als concrete voorstellen voor beleidswijzigingen geformuleerd. Daarbij kunnen we een drietal ruimtelijke schalen onderscheiden: 1. het internationale niveau: de positie van de Randstad in het Westeuropese verstedelijkingsproces; 2. het nationale niveau: de omvang en groeirichting van de Randstad en de inrichting van het open middengebied; 3. het regionale niveau: de geleiding van de Randstad en de opbouw van de afzonderlijke (Rand)stad-gewesten.

De Randstad een metropool?

In de *Oriënteringsnota* ontbreekt een Europese paragraaf. Hierop is door een aantal personen gereageerd. Daarbij kwam vooral de vraag naar voren of en hoe de Randstad een voldoende aantrekkelijk milieu kan bieden voor metropolitaine

activiteiten. In het algemeen wordt de positie, die de Randstad tussen de Westeuropese metropolen inneemt, als weinig gunstig beoordeeld 9). Aan de andere kant zijn velen voorstander van metropolitaine ontwikkelingen in de Randstad. Argumenten hiervoor zijn: het behouden van de nationale identiteit en cultuur 10) en het kunnen deelnemen aan hoogwaardige internationale culturele en economische activiteiten 11). Er is weinig onderzoek verricht naar de werkelijke positie van de Randstad, of de afzonderlijke Randsteden, in de hiërarchie van Westeuropese metropolen en naar de condities, waaronder metropolitaine activiteiten zich het beste kunnen ontplooiën. Ten aanzien van managementfuncties wordt door het Amsterdamse Economisch-Geografische Instituut onderzoek op Europees niveau verricht 12). In een eerste verkenning van de lokatie van industrieel top-management blijkt de Randstad als geheel niet voor Brussel onder te doen. Ondanks de sombere beoordelingen lijkt de positie van de Randstad toch ook ten aanzien van een aantal andere metropolitaine activiteiten (luchtvaart, financiën, stedelijk toerisme, handel) niet direct ongunstig, zeker als hierbij de omvang van de nationale bevolking en economie in aanmerking wordt genomen.

Als we hoogwaardige, internationaal georiënteerde, of van internationale allure zijnde dienstverlenende activiteiten metropolitain noemen, moet een onderscheid worden gemaakt tussen activiteiten met een vrije en met een gedwongen keuze van de vestigingsplaats. Onder deze laatste categorie activiteiten vallen de hoofdkwartieren van internationale organisaties. De vestigingsplaats hiervan wordt politiek bepaald. Steden als Brussel (NAVO, EG), Luxemburg (EG), Genève (VN) en Wenen (VN) baseren hun metropolitaine functie voor een belangrijk deel op deze hoofdkwartieren. Hierdoor is in deze steden ongetwijfeld ook het milieu voor metropolitaine activiteiten met een vrije lokatiekeuze aantrekkelijk geworden. Het ligt niet voor de hand, dat de Randstad een belangrijke vestigingsplaats voor dergelijke internationale organisaties zal kunnen worden. Deze handicap moet bij de beoordeling van de metropolitaine positie van de Randstad niet uit het oog worden verloren.

Voor hoogwaardige culturele, detailhandels- en verzorgingsactiviteiten — die overigens met uitzondering van het stedelijke toerisme voornamelijk nationaal zijn georiënteerd — lijken een groot bevolkingsdraagvlak én een concentratie van deze activiteiten in een aantrekkelijke en goed bereikbare binnenstad noodzakelijke voorwaarden te zijn. Hamburg, München en Kopenhagen bieden hiervoor vergelijkingsmogelijkheden. De Boer 13) acht de Amsterdamse en Haagse stadsgewesten na een bewuste herstructurering in staat dergelijke metropolitaine functies te dragen. Voor Rotterdam zou dit minder zeker zijn. In dit kader dient nog te worden opgemerkt, dat een sterke internationalisering van het sociaal-culturele leven het gevaar voor verlies van de nationale identiteit eerder doet toedanan afnemen (vergelijk Brussel).

Tenslotte moeten de internationale, zakelijke kantoor-

5) NEI, *De ontwikkeling van de Haagse economie op lange termijn*, Deel III, Rotterdam, 1973. Prof. Dr. L. H. Klaassen, urbanisatie en desurbanisatie in West-Europa, *ESB*, 7 augustus 1974.

6) C. W. W. van Lohuizen, Beheerste mobiliteit?, *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 1974-4.

7) R. Kok, artikel in *NRC Handelsblad*, 11 mei 1974.

8) *Nota plandoelen streekplan Zuid-Holland West*, Den Haag, 1973.

9) L. P. W. van der Meer en B. van der Velden, De Randstad, nationale outcast of Westeuropese metropool?, *Stedebouw en Volkshuisvesting*, 1972-12. J. G. Lambooy, De Noordwest-Europese kernregio, *Ideeënbundel KNAG*, Amsterdam, 1974.

10) W. Steigenga, Problematiek rond de Randstad, in: *West-Nederland*, Assen, 1973. S. E. Pronk, Stedelijke gebieden en economische schaalvergroting, *Stedebouw en Volkshuisvesting*, 1974-5.

11) L. P. W. van der Meer en B. van der Velden, o.c. N. A. de Boer, artikelenserie in *NRC Handelsblad*, 23 en 25 maart 1974 en 10 en 18 april 1974.

12) H. W. ter Hart, Managementcentra en de locatie van top-management in Nederland, *Ideeënbundel KNAG*, Amsterdam, 1974.

13) N. A. de Boer, o.c.

functies als belangrijke metropolitaine activiteiten worden onderscheiden. Mits verzekerd van een goede bereikbaarheid door de lucht, wat in vrijwel de gehele Randstad het geval is, zullen deze functies waarschijnlijk meer met het geboden economische milieu dan met het geboden ruimtelijke milieu rekening houden bij hun lokatiekeuze. Historische determinanten kunnen hierbij een belangrijke rol spelen, zoals de concentratie van financiële activiteiten in Amsterdam, van hoofdkantoren in Den Haag en van handelsactiviteiten in Rotterdam. De open economie van Nederland en de centrale ligging in West-Europa betekenen een natuurlijke stimulans voor de vestiging van dit soort activiteiten in de Randstad. Frankfurt/Main en Düsseldorf kunnen op dit punt mogelijkheden tot vergelijking bieden.

Of en welke belangrijke eisen aan de ruimtelijke inrichting van de Randstad of onderdelen daarvan zouden moeten worden gesteld, ten einde het produktiemilieu voor metropolitaine activiteiten te optimaliseren, is grotendeels een nog open vraag. Lambooy 14) acht het idee van de Randstad als één stad en één metropool zelfs een utopie, vanwege de verknijpte structuur van deze ringvormige stedengroep. Volgens hem zullen de metropolitaine ontwikkelingen dan ook aan Nederland voorbijgaan.

Uit recente berichten over een publikatieverbod van een RPD-medewerker valt af te leiden, dat in de komende verstedelijkingsnota wel aandacht aan de metropolitaine problematiek besteed zal worden. Om te voorkomen dat weer nauwelijks realiseerbare doelstellingen naar voren zullen worden gebracht, is het zinvol te wijzen op de door Pronk 15) naar voren gebrachte moeilijke voorspelbaarheid en slechte beheersbaarheid van de regionale allocatie van internationaal georiënteerde productie-eenheden.

Spreiding en overloop

Op grond van publikaties over dit onderwerp kan gesteld worden dat de steun voor het bevolkingsspreidingsbeleid meer en meer begint weg te vallen; de *Oriënteringsnota* zelf constateert deze ontwikkeling nadrukkelijk. Voor steeds meer deskundigen 16) wordt het duidelijk dat het Westen en het Noorden elk hun eigen ruimtelijke problemen moeten oplossen en dat, gezien de ruimtelijke schaal van Nederland en de reeds hoge bevolkingsdichtheden in het gehele land, het kunstmatig overbrengen en afleiden van bevolking en economische activiteiten van het Westen naar het Noorden veel kosten en weinig baten met zich brengt. Het spreidingsbeleid zou bovendien de economische basis en stedelijke structuur van de Randstad — en daarmee van Nederland — aantasten en betekent het opofferen van de laatste grootschalige open ruimte binnen onze landsgrenzen. Gesteld wordt, dat in de Randstad zelf voldoende ruimte aanwezig is, zeker in vergelijking met de buitenlandse metropolen, en dat alleen de inrichting van die ruimte een probleem vormt.

Met het verwerpen van het spreidingsbeleid wordt het uitstralingsbeleid van meer betekenis. Dat gezien de ontwikkelingen in het recente verleden nog een belangrijke uitbreiding van het stedelijk areaal nodig is, wordt immers door niemand ontkend. Als alternatief voor het beleidsmodel (gebundelde deconcentratie binnen de stedelijke zones) ondervindt de „uitstraling-op-afstand” nog steeds belangstelling 17). Analooq aan de Britse planningprincipes, houdt dit een opvang van bevolking en activiteiten in groeipolen en nieuwe steden op 50 à 100 km van de Randstad in. Een dergelijke ontwikkeling zou een versterking van een bestaande trend betekenen, met name wat de groei van de Gelderse en Brabantse steden betreft. Hierbij wordt wel aan het ontwikkelen van vrij grote stedelijke concentraties gedacht. Zo stellen Groen en Ketting voor alle overloop naar het Noorden van Noord-Holland in het gebied rond Alkmaar en Heerhugowaard te concentreren, waardoor er daar een stad van 250.000 inwoners zou kunnen ontstaan. De meest fervente urbanisten

stellen dat op de stedelijke ring zelf nog voldoende mogelijkheden voor stadsuitbreiding zijn 18).

Daarbij zouden de groene bufferzones kunnen verdwijnen. Volgens Vroom 19) is een deugdelijke argumentatie voor het inrichten van dergelijke zones overigens nooit gegeven. Bovendien kan eraan gedacht worden door middel van stads- en dorpsuitbreidingen de stedelijke ring tussen Utrecht en Gorkum/Dordrecht te sluiten 20). Tenslotte willen zelfs een aantal lieden de heiligste der planologische koeien, het groene hart, aantasten. Zo gaan er de laatste jaren steeds meer stemmen op, die een geleide binnenwaartse overloop van de Randstad niet afwijzen. Er zijn een aantal achtergronden voor deze ovvatting te geven. In de eerste plaats heeft de overheid nooit goed duidelijk kunnen maken, waarom een middengebied van grote afmetingen in zijn geheel open gehouden zou moeten worden. In de tweede plaats sluit een gedeeltelijke verstedelijking van het Middengebied aan bij de natuurlijke groei-richting van een ringstad.

De verstedelijking in het Middengebied is thans zo ver voortgeschreden, dat het creëren van een open middengebied van enige kwaliteit en omvang geen serieuze mogelijkheid meer is 21) en dat willicht het „point-of-no-return” van de verstedelijkingsgolf in het groene hart reeds is bereikt 22). Onder deze omstandigheden wordt een geleide, geconcentreerde stedelijke ontwikkeling in het Middengebied geprefereerd, boven het nu aan de gang zijnde wilde en gespreide suburbanisatieproces dat zich moeilijk volledig zal laten stuiten 23).

Het meest vergaande voorstel komt van de Rotterdamse ruimtelijke economen 24). Zij stellen voor in de omgeving van Bodegraven een nieuw Randstadcentrum te bouwen, waarin centrale activiteiten van de hoogste orde zouden kunnen worden geconcentreerd. Klassen dacht aan een nieuwe stad van ca. 300.000 inwoners, het NEI spreekt van een centrum van beperkte omvang. Deze voorstellen, die voortbouwen op een idee van Hermans 25), hebben buiten de eigen kring weinig weerklink gevonden. Het risico om de bestaande centra aan te tasten zonder de zekerheid, dat een aantrekkelijk nieuw centrum ook werkelijk tot stand komt, is dan ook wel erg groot. Buitenlandse ervaringen op dit punt zijn niet erg bemoedigend. Een ouder voorstel van de NS, voor bandstedelijke ontwikkelingen langs de spoorlijnen door het Middengebied heeft zowel bijval als kritiek gekregen 26).

14) J. G. Lambooy, kanttekeningen bij het rapport: de grote stad als probleemgebied, *Stedebouw en Volkshuisvesting*, 1973-10. J. G. Lambooy, Regionale en ruimtelijke politiek, *ESB*, 7 maart 1973.

15) S. E. Pronk, o.c.

16) W. Steigenga, Problematiek rond de Randstad, in: *West-Nederland*, Assen, 1973. W. P. Jalink, De zin van het spreidingsbeleid en van de spreiding rijksdiensten, *ESB*, 9 oktober 1974. N. A. de Boer, o.c.

17) Th. Quené, Vraagstukken rond de verstedelijking van Nederland, *RPD-Publikatie*, 73-1. J. H. Perié, Een ontwikkelingschets voor de Randstad, *Intermediair*, 1974-26. F. Vonk, Planologische problemen als gevolg van het proces van verstedelijking in Nederland, *TNO-Project*, 1974-11. *RARO, Advies over het spreidings- en inrichtingsbeleid*, Den Haag, 1973.

18) L. P. W. van der Meer en B. van der Velden, o.c. L. H. Klaassen, Urbanisatie en desurbanisatie in West-Europa, *ESB*, 7 augustus 1974.

19) M. J. Vroom, De waardering van het Landschap, *Stedebouw en Volkshuisvesting*, 1974-4.

20) L. H. Klaassen, *Preadvies de ruimtelijke ordening*, Den Haag, 1969.

21) W. Steigenga, Problematiek rond de Randstad, in: *West-Nederland*, Assen, 1973.

22) RARO, o.c.

23) J. H. Perié, o.c.

24) L. H. Klaassen, *Preadvies de ruimtelijke ordening*, Den Haag 1969, NEI, o.c.

25) A. J. A. Hermans, Randstad als rondstad van metropolitaine conceptie, *Stedebouw en Volkshuisvesting*, 1969-2.

26) C. W. W. van Lohuizen, Een model van een stedelijke structuur mede gebaseerd op openbaar vervoer, *Stedebouw en Volkshuisvesting*, 1967-718. H. M. de Bruin, Modellen voor een wijk rond een station, *Stedebouw en Volkshuisvesting*, 1969-5.

Vanuit de diverse stadsgewesten komen intussen steeds meer voorstellen tot stedelijke uitbreiding in de richting van het Middengebied. Naast de min of meer gelegaliseerde grote nieuwbouwplannen (Houten, Maarssen, Weesp, Bijlmermeer, Alphen, Zoetermeer, Woerden, Gouda en Capelle a.d. IJssel) wil Midden-Utrecht graag in Vleuten en Maartensdijk uitbreiden 27), acht Den Haag een tweede satellietstad bij Pijnacker onvermijdelijk 28) en denkt Rijnmond aan een nieuwe uitbreiding bij Berkel-Rodenrijs 29).

Alleen in Noord-Holland wordt strak aan de overloop naar het Noorden vastgehouden. Het idee voor een nieuwe stad in de Haarlemmermeer (ten Westen van Nieuw-Vennep) of in de Bollenstreek kwam dan ook van de ambtelijke Rijksplanologische Commissie. De Commissie meent dat een dergelijk alternatief voor de buitenwaartse uitstraling beter aansluit bij de huidige economisch-geografische en historische ontwikkeling, terwijl bovendien met een eenvoudiger infrastructuur zou kunnen worden volstaan 30). De reactie van de provincie op dit idee was uiterst kritisch en negatief. Het heeft dan ook geen verdere uitwerking gekregen. Duidelijk is in ieder geval dat de vroege voorstanders van een sterke bevolkingsconcentratie in de Randstad en een evenwichtige uitbouw van de Randsteden naar alle zijden zoals Le Cosquino de Bussy (*De Ontwikkeling van het Westen des Lands*, 1958) en Luning Prak 31) steeds meer medestanders krijgen.

Geleding en inrichting van de Randstad

De opbouw van de Randstad wordt steeds duidelijker gestuurd naar een verzameling grote stadsgewesten met een niet-onbelangrijke mate van ruimtelijke overlapping aan de randen en met ten aanzien van activiteiten van het hoogste niveau een zekere specialisatie en complementariteit. In Zuid-Holland wordt deze ontwikkeling zeer bewust nagestreefd (*Ruimtelijke structuren*, 1970). Hier tracht men twee, intern hiërarchisch opgebouwde, stadsgewesten te structureren rond Den Haag en Rotterdam. Leiden en Delft worden tot het Haagse en Dordrecht tot het Rotterdamse stadsgewest gerekend. Ook in Utrecht tracht men tot een dergelijk stadsgewest te komen, nl. door de uitbreidingen om de stad Utrecht te situeren en door van de binnenstad een „social city” te maken (*Globale visie*, 1970). Een bewuste integratie van de agglomeraties Amersfoort en Zeist in het stadsgewest Utrecht zou het draagvlak van de Utrechtse city nog kunnen vergroten.

In Noord-Holland is de situatie onoverzichtelijker. Amsterdam en Zaanstad vormen samen een stadsgewest, maar een hiërarchische opbouw is hier — door de weinig ruimtebiedende historische binnenstad van Amsterdam en de magneetwerking van Schiphol — minder duidelijk aanwezig en wellicht ook minder goed mogelijk. Voor de stedelijke gebieden van Haarlem/IJmond en Hilversum is de keuze tussen een eigen weg of een geleidelijke integratie met één van de grote stadsgewesten in de *Nota drie miljoen Noordhollanders* 32) ten gunste van het eerstgenoemde principe uitgevallen. Mede door deze verschillen in provinciaal beleid kan het gewenste verstedelijkingsmodel voor de Randstad (nog) niet consistent worden genoemd. Van zeer groot belang is de uitwerking van de verdere interne geleding van de stadsgewesten en de stedenbouwkundige en architectonische vormgeving van de onderdelen. Hierdoor wordt immers zowel de aantrekkelijkheid van wijken voor huishoudens en bedrijven als de verkeersgeneratie in belangrijke mate bepaald. Zo lijkt in dit verband een gedeeltelijke vernieuwing van bepaalde naoorlogse hoogbouw wijken even wenselijk als de reconstructie van negentiende eeuwse wijken, de binnenstadsvernieuwing en de zorgvuldige planning van nieuwe woonwijken 33).

Evaluatie en conclusie

a. Het verdient aanbeveling de nationale ruimtelijke ordening wat meer op *realistische* en wat minder op *idealistische*

leest te schoeien. Ook bij het ruimtelijke beleid blijken de marges van de overheid niet groot te zijn.

b. Een realistisch ruimtelijk beleid vraagt om een continue voorbereiding van beleidsbeslissingen en begeleiding van uitvoeringsmaatregelen door onderzoek. Met name het systematische onderzoek naar de trendmatige ruimtelijke ontwikkeling en de knelpunten daarin, naar de (sociale, ecologische, ruimtelijke, technische én financiële) condities voor de toekomstige ruimtelijke ontwikkeling en naar de gewenste ruimtelijke ontwikkeling dient hoge prioriteit te krijgen. Hierbij is het vooral noodzakelijk inzicht te verwerven in de dagelijkse doelstellingen, ervaringen en gedragingen van huishoudens en bedrijven. De nationale doelstellingen van de ruimtelijke ordening zijn nu te veel gebaseerd op nauwelijks getoetste, wetenschappelijke hypothesen, op problemen en idealen van meestal zelf riant en suburbaan wonende deskundigen en op belangen of idealen van selecte, eenzijdig georiënteerde sprekers. Het Werkproces Ruimtelijke Ontwikkeling Nederland biedt aanknopingspunten voor een dergelijke stelselmatige ondersteuning van het ruimtelijke beleid door *onderzoek voor planning en planingsonderzoek (Oriënteringsnota*, 1973).

c. Op Westeuropes niveau is een onderzoek naar de positie van de Randstad in de hiërarchie van metropolitaine gebieden en naar de mogelijkheden en wenselijkheden van bevordering van metropolitaine groei gewenst. Voorlopig lijkt de meest realistische oplossing het door herstructurering vergroten van het Amsterdamse, Rotterdamse, Haagse en Utrechtse stadsgewest, het nastreven van een functionele specialisatie van de centra van deze gewesten voor de meest hoogwaardige activiteiten en het bevorderen van de contactmogelijkheden tussen de betreffende cities. Op nationaal niveau behoeft het spreidingsbeleid een nadere toetsing op wenselijkheid en uitvoeringsmogelijkheid. Met name de economische stimulanzen die de Randstad aan overig Nederland geeft, dienen hierbij aandacht te krijgen 34). Ten aanzien van de ruimtelijke uitgroei van de Randstad zouden de alternatieven *uitstraling-opafstand*, *aansluitende buitenwaartse uitstraling*, *binnen- en buitenwaartse uitstraling*, *groei-op-de-ring* en *tussenoplossingen* moeten worden uitgewerkt en geëvalueerd.

d. Voor de afzonderlijke stadsgewesten lijkt voorsnog een gebundeld-gedeconcentreerd patroon met vrij hoge bebouwingsdichtheden en overwegend laagbouw in de woongebieden de meest wenselijke structuur te zijn. Ten aanzien van huishoudensverzorgende diensten biedt een hiërarchisch patroon met maximale deconcentratie waarschijnlijk de meeste voordelen. In de binnensteden zou tevens plaats voor woningen, kleinere hoogwaardige kantoorfuncties en contactbehoefte zakelijke dienstverlening moeten worden ingeruimd. Met betrekking tot omvangrijke, minder op persoonlijke contacten aangewezen productie-eenheden kunnen subcentra goede vestigingsmogelijkheden bieden; de kleinere bedrijven kunnen zelfs uitstekend in de woonwijken zelf worden gevestigd. Voor hinderlijke en havengebonden bedrijven blijven terreinen op ruime afstand van de woonbebouwing de aangewezen lokaties. Een en ander zou een bijsturing, maar geen ombuiging van de huidige tendensen betekenen. Steigenga 35) wees erop, dat voor economische activiteiten sym-

27) *Tweede lezing*, Utrecht, 1973.

28) *Nota plandoelen streekplan Zuid-Holland West*, Den Haag, 1973.

29) Stuurgroep Verstedelijkijng Stadsgewest Rijnmond, geciteerd in *NRC Handelsblad*, 6 februari 1975.

30) Advies van de Rijksplanologische Commissie over Voorontwerp Streekplan Meerlanden, Den Haag, 1974.

31) J. Luning Prak, *Nederland wordt wakker*, Amsterdam, 1962.

32) *Nota drie miljoen Noordhollanders*, Haarlem, 1966.

33) H. T. Vink, *Te weinig aandacht voor de 20e eeuwse woongebieden*, *Stedenbouw en Volkshuisvesting*, 1974-5.

34) J. H. M. Brummelhuis, *De Randstad Holland: een metropool of een ongeleide groep*, Amsterdam, 1974.

35) W. Steigenga, *Randstad Holland, concept in evolution*, *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 1972-3.

Sociaal-economische grenseffecten

DR. H. C. E. M. ROTTIER

De grenzen tussen de diverse staten zijn ernstige barrières voor de sociaal-economische ontwikkeling van de grensregio's. Dit geldt zelfs voor de grensregio's van de staten die hun economische politiek integreren. De grens mag dan weliswaar een contactlijn zijn van twee staten, ze is tevens een breuklijn. Verschillen in de economische politiek openbaren zich daarom vooral in de grensregio's. Over deze problematiek handelt dit artikel van Dr. Rottier, adjunct-directeur bij de Dienst voor Onderzoek van de gemeente Heerlen. Het besluit met een pleidooi om de grensregio's met kracht te integreren.

In Europa bestaan integratieproblemen. Staten die, in EG-, Benelux- of EFTA-verband, in toenemende mate economische en vrijhandelsverdragen sluiten ter verwezenlijking van een politieke en economische eenheid willen namelijk toch onafhankelijk blijven. Een grens bakent het territorium van de staten af en vormt tegelijkertijd zowel een limiet als een contactlijn. Toch wordt nog algemeen aangenomen dat hetgeen door of bij de grenzen gebeurt onbelangrijk is en dat de grens als nevenverschijnsel van iets meer essentieels moet worden beschouwd. Het streven naar grensoverschrijdende samenwerking door de bewoners van grensgebieden wordt dan ook in de nationale bestuurscentra geklasseerd als „buuraangelegenheid” met geen of slechts uiterst weinig relevante invloed op de onderlinge relaties tussen staten.

politane tendensen waarschijnlijk zijn en voor culturele activiteiten concentratie in centra. Stadsgewesten met een hiërarchisch opgebouwde verzorgingsstructuur zijn het meest gebaat bij een evenwichtige uitgroei van de gewesten naar zowel midden- als buitengebied en waar mogelijk op de stedelijke ring. Door deze uitbreiding in de vorm van vingers in de open ruimte te realiseren en door de groene wiggen voor dagen weekeindrecreatie in te richten kan het nut van de open ruimte voor de Randstad aanzienlijk worden verhoogd.

e. Bij de interne geleiding van de stadsgewesten dienen door nieuwbouw én herstructurering herkenbare eenheden te ontstaan, waarbinnen woonmilieus worden gerealiseerd die aansluiten bij de daaromtrent aanwezige (diversiteit in) voorkeuren bij de gehele bevolking 36). Segregatie op en boven buurt-niveau zou met kracht moeten worden tegengegaan. De belangrijke ordeningstaken op stadsgewestelijk niveau vereisen een daaraan aangepaste bestuurlijke en planningorganisatie.

f. Het beleid voor het Middengebied zou meer kunnen wor-

In welke mate is een grens een factor van breuk of van differentiatie? M.a.w., hoe wordt de dualiteit van haar dubbele functie (afbakening en contact) uit de verschillen en overeenkomsten in de sociale en economische structuur van grensgebieden verklaard? Terwijl ze in sommige gevallen slechts een theoretische lijn is, doordringbaar voor vele factoren, vormt ze voor een belangrijke categorie sociaal-economische elementen toch een onoverkomelijke hindernis hetgeen impliceert dat van karakteristieke „grenslandschappen” sprake kan zijn.

De functie van sociale breuklijn

Analyse van grenzen is in eerste instantie een aangelegenheid van „identificatie”, want een bepaalde eenheid of structuur kan slechts gedefinieerd worden indien haar limieten zijn vast te stellen. Landsgrenzen vormen slechts een specifieke soort, want het spectrum van structuren is nagevoeg onbeperkt: van atoomdelen tot moleculen en organen en van menselijke groepsverbanden, zoals het gezin en lokale associaties, tot nationale en wereldomvattende organisaties. Niettemin bestaat er een zekere mate van isomorfie tussen de talrijke concepten met betrekking tot de afbakening van verschillende systemen waardoor kennis van de grenzen van „lagere” biologische elementen inzicht kan geven in functies, structuren en processen die de grenzen van meer complexe maatschappelijke systemen veroorzaken. Sommige wetenschappen besteden daarom toenemende aandacht aan grensverschijnselen, al worden deze nog slechts sporadisch als belangrijkste kenmerken van een bepaalde samenhang belicht. Terwijl het internationale recht

den afgestemd op de functies van het gebied voor de gehele Westnederlandse bevolking. Het ruimte bieden aan stedelijke uitbreidingen dient niet bij voorbaat te worden uitgesloten. De door Van den Berg 37) voorgestelde compartimentalisering van het gebied, waarbij elk compartiment eigen functies vervult (nieuwbouw, natuur- en landbouwschapsbouw en landschapsbehoud, commerciële landbouw, ecologische landbouw, recreatie e.d.) zou een goed aanknopingspunt voor een uitgewerkt groen hart-beleid kunnen bieden. Met name in de consolidatiegebieden zouden daarbij de nodige begeleidingsmaatregelen noodzakelijk zijn (kleine-kernen-problematiek).

H. F. L. Ottens

36) N. A. de Boer, Planologische maatregelen voor het open middengebied, *Stedebouw en Volkshuisvesting*, 1971 - extra nummer.

37) G. J. van den Berg, Geografie in actie, in: *West-Nederland*, Assen, 1973.

de demarcatie, erkenning en interpretatie van de grens en haar consequenties voor de territoriale jurisdictiën nagaat, gaan historici en polemologen niet verder dan haar omschrijving als dissociatieve factor, oorzaak van conflicten en concurrentie tussen staten. De sociaal-economische aspecten kregen tot nu toe weinig aandacht. De geografie heeft in dit verband als belangrijke verdienste dat ze stelling heeft genomen tegen de ideologie van de natuurlijke grenzen door aan te tonen dat er in wezen geen fysieke grenzen bestaan. De overtrokken veronderstellingen van de geopolitische richting hebben er echter in belangrijke mate toe geleid dat typologieën en axioma's, met betrekking tot de grenzen, tot nu toe binnen deze disciplines niet in een theoretisch model konden worden gesynthetiseerd.

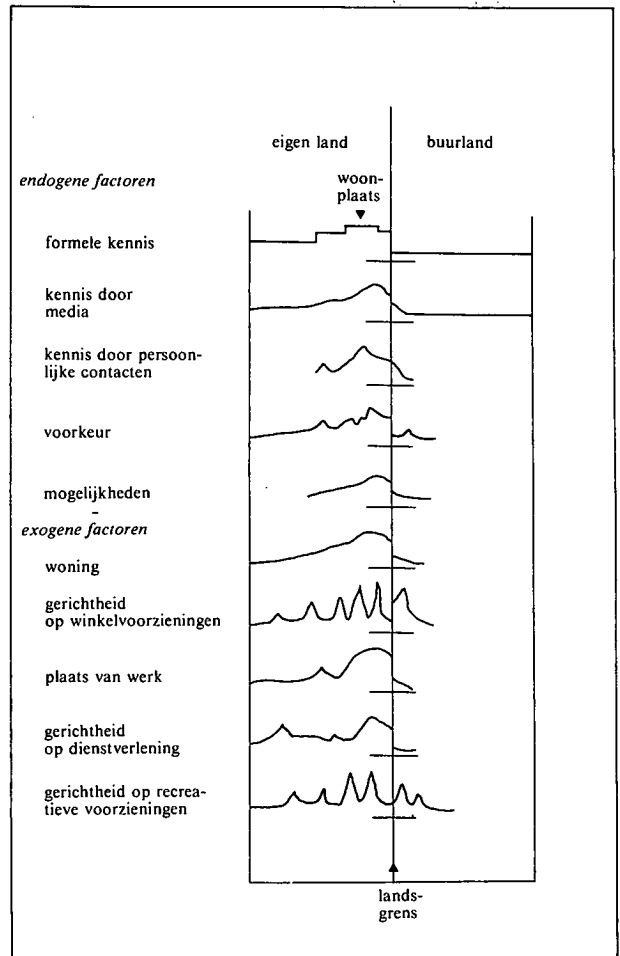
De sociologie relateert de intensiteit van het grenseffect aan de pogingen om bestaande gedragspatronen en sociaal-politieke structuren te handhaven 1). De geslotenheid en starheid van grenzen nemen dan ook af door nieuwe mogelijkheden van mobiliteit. De sociale mobiliteit wordt in de huidige samenleving bevorderd door de grotere doordringbaarheid van klassen en instellingen, de ruimtelijke of horizontale mobiliteit wordt gestimuleerd door de technologie en welvaart en de culturele openheid wordt mogelijk door de toenemende hoeveelheid ideeën, waarden en expressies die de media propageren. Verder heeft de technologische revolutie de opkomst teweeggebracht van niet aan ruimte gebonden organisaties en instellingen die nog wel een territoriale dimensie hebben, maar toch worden gekenmerkt door hun specifieke functionele of verticale verbanden. Tegen de achtergrond van deze evolutie wordt „openheid” steeds meer een centraal begrip of ideologie. De zinvolle betekenis van de verticale of organisatorische grens, in tegenstelling met de ruimtelijke, werd enkele tientallen jaren geleden al benadrukt 2). Later is hierop ingehaakt om aan te tonen dat een stabiele wereldgemeenschap slechts realiseerbaar is, wanneer het territoriale staatsmonopolie wordt geneutraliseerd 3). Maar de openheid van grenzen impliceert zelfzeldzamer tijd het verlies van identiteit en autonomie van systemen t.o.v. hun omgeving en daardoor tevens het eind van het systeem zelf of haar evolutie naar een hoger niveau van complexiteit omdat nieuwe stimuli van buitenaf worden geaccepteerd.

Aan de bijzondere eigenschappen van grensgemeenschappen is door sociologen nog niet veel aandacht besteed, maar op het eerste gezicht kan worden geconstateerd dat het sociale landschap in deze marginale zones een grotere heterogeniteit vertoont door een zwakke ontplooiing van nationale gevoelens en dat de gebieden een overgangszone vormen tussen twee landelijke systemen. Ondanks de groeiende integratie tussen grensgemeenschappen blijft de invloed van de scheidingslijn duidelijk waarneembaar. Verschil in onderwijsvormen, voorzieningen, informatie, bestuurlijke indelingen enz. veroorzaken immers een middelpuntzoekende oriëntatie en handhaven de grensgebieden in een permanente toestand van marginaliteit. Dit blijkt uit figuur 1, die op basis van de z.g. „mental mapping” weergeeft hoe bewoners van de landelijke periferie hun omgeving waarnemen en beleven. Dit patroon is significant omdat de toenemende taakverdeling door specialisatie en organisatie resulteert in een grotere behoefte aan informatie. De grens loopt hier duidelijk als breuklijn doorheen en vormt daarom in steeds intensievere mate een obstakel voor communicatie en integratie.

Economische barrière

Protectionisme is een universeel op alle niveaus van ontwikkeling aangewend verschijnsel. Zwakke nationaal-economische stelsels zijn ertoe geneigd hun territorium af te grendelen om hun interne structuren en autonomie te kunnen versterken. In onderontwikkelde economieën vertonen sociaal-bestuurlijke systemen dan ook meestal een piramida-

Figuur 1. Oriëntering en ruimtelijk gedrag in een grensgebied

le, sterk gebureaucratiseerde structuur met verticale organisatielijnen die convergeren in één machtscentrum. Om de maximale machtsconcentratie en sociale controle in de hand te kunnen houden, sluit men zich af van invloeden van buiten. Zo is het niet verwonderlijk dat de recentelijk onafhankelijk geworden Afrikaanse staten sterk vasthouden aan hun landsgrenzen die toch de meest manifeste erfenis zijn van de koloniale overheersing. Dit lijkt paradoxaal omdat deze grenzen, in tegenstelling met sommige Europese, geen enkele taalkundige of volkenkundige scheidingsfunctie hebben. Niettegenstaande de verbreide mystiek van het panafricanisme kennen deze staten na enkele jaren zelfstandigheid al hun „grensincidenten”. In economisch gevorderde stelsels evenwel, waar de behoeften van individuen en groepen belangrijker worden geacht dan hun maatschappelijke functie t.a.v. de centrale overheid, verliezen de grenzen aan betekenis.

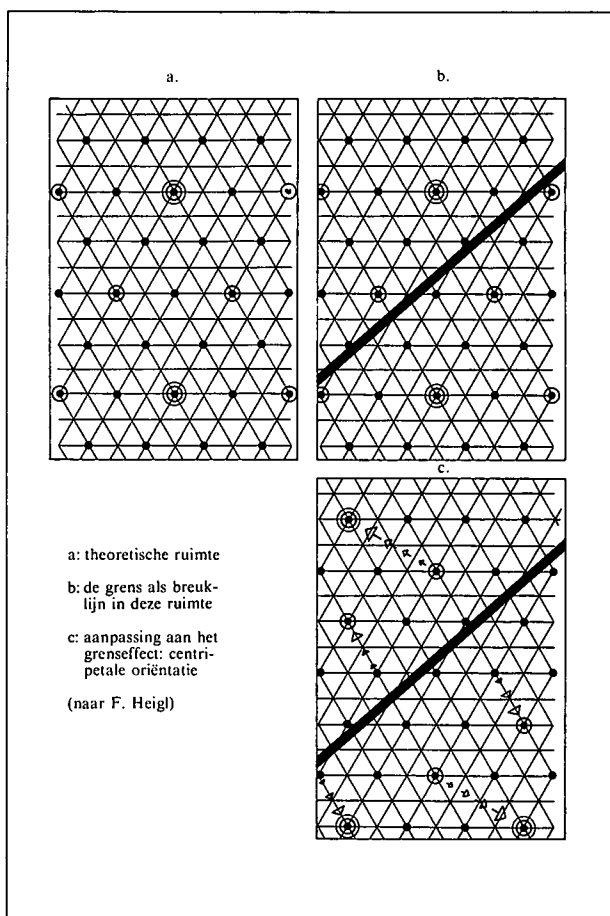
Al lang beschouwen economen landsgrenzen als barrières voor vrije handel en internationale arbeidsverdeling, maar binnen deze discipline heeft men zich nog niet systematisch en uitsluitend op het grensverschijnsel geconcentreerd. Met

1) S. J. Surace, Per una sociologia delle frontiere: il caso Stati Uniti-Messico, *Rassegna Italiana di Sociologia*, 1969.

2) M. Weber, *The theory of social and political organization*, Oxford University Press, 1947.

3) H. Aldrich, Organizational boundaries and inter-organizational conflict, *Human Relations*, 1971.

Figuur 2. Effect van de grens op het economisch spreidingspatroon

name de econometrie heeft nog geen indicatoren ontwikkeld, die het onderscheid tussen transacties op internationale schaal en uitwisselingen op kleine schaal tussen gebieden aan weerszijden van de grens accentueren. Toch betekent de onevenwichtige spreiding van economische activiteiten over de ruimte of m.a.w. de sterke groei in de gunstig gesitueerde centra en de onderontwikkeling en exploitatie in perifeer gelegen gebieden een van de nijpendste sociaal-economische problemen. Hierdoor ontstaat een onevenwichtige verdeling waarop de grenzen een niet te onderschatten invloed uitoefenen.

De relaties tussen macro-economische mechanismes en regionale groei zijn subtiel. In theorie kan men zich een gebied voorstellen met een autarkische huishouding, met een homogene levensstandaard en ongedifferentieerde bevolkingsdichtheden. In een dergelijke ruimte zou het planningproces beperkt kunnen blijven tot het handhaven van de bestaande evenwichtige situatie. De realiteit is evenwel anders, want een regionale economie vormt geen statisch, maar een aan constante veranderingen en wisselwerkingen onderhevig gegeven. Door spontane expansie neemt de ongelijkheid tussen regio's toe. Vooral sinds de laatste jaren, gekenmerkt door schaalvergroting, komt het onderscheid tussen sterk groeiende gebieden zoals de Randstad Holland, Kernstad Vlaanderen, het Ruhrgebied enz. en de achtergebleven gebieden steeds duidelijker op de voorgrond. Door de vrije arbeidsmarkt, grote circulatie van kapitaal en goederen en verzwakking van de barrières tussen herkomst- en bestemmingsgebieden van basis- en eindproducten, expandeerden tot nu toe alleen de traditionele industrie- en dienstenagglomeraties. Laatste vormen een as die door de EG loopt van noordwest (Londen) tot zuid-

oost (Italië), een zone die het vierde deel van de oppervlakte van de Gemeenschap bestrijkt, maar meer dan 70% van haar totale productie verzorgt. Ook de arbeidsmarkt is hier optimaal, meer dan 50% van de EG-bevolking is gesitueerd in de centra binnen dit conglomeraat. Daarbuiten liggen de z.g. probleemgebieden, waar de primaire sector soms nog meer dan 60% van de beroepsbevolking omvat en waar, door het afzijdig staan van de economische circuits, de expansie sterk achterblijft bij de nationale of communautaire gemiddelden. Ongeveer 15% van deze probleemgebieden wordt ingenomen door de grensgebieden, vooral langs de grenzen van de Beneluxlanden onderling, tussen die van de Beneluxlanden en Duitsland en langs het noordelijk deel van de Frans-Duitse grens.

Terwijl men tot voor kort regionale groei- of verzwakkingsprocessen verklaarde vanuit statische situaties, wordt het accent sinds de opkomst van de groeipooltheorie gelegd op evoluerende aspecten zoals onder meer verschillen in omvang van bedrijfssectoren, onderlinge afhankelijkheid van ondernemingen en wijzigingen in productiemethoden. Ook het grenseffect krijgt in de groeipooltheorie een duidelijke dimensie. De stuwende elementen die de geografische polarisatie veroorzaken zijn onder te brengen in een viertal categorieën 4).

- Technische of functionele polarisatie waaronder de technische samenhangen binnen een bepaald productieproces, resulterend in verticale integratie en complementariteit, worden verstaan zoals bijv. het bindingsproces tussen houtverwerking en meubelindustrie.
- Financiële polarisatie die het pakket stuwende elementen omvat: investeringen, realisatie van een niet op de lokale verzorging geënte tertiaire sector (havegebonden bedrijven), industriegebonden activiteiten (ingenieursbureaus, laboratoria) en metropoolgebonden activiteiten (financiële instellingen, managementscentra, universiteiten).
- Psychologische polarisatie: het idee dat ondernemers zich vormen van een gebied geeft in de meeste gevallen de doorslag voor de keuze van de vestigingsplaats en is derhalve een essentieel element in de stimuleringscyclus.
- Spontane ontwikkeling van secundaire kernen kan optreden als reactie op congestieverschijnselen enerzijds en als bewust gestimuleerde expansie anderzijds, bijv. door middel van door de overheid gesanctioneerde maatregelen.

De grens doorkruist evenwel elk van deze polarisatie-effecten en is voor de marginale gebieden een onoverkomelijke drempel voor ontwikkeling 5). Valutaverschillen, het ontbreken van infrastructuur overbruggende elementen, contingentering van de arbeids- en goederenmarkt, overlaadkosten enz. verhogen het isolement van de grenszones waarvan de breedte in de Beneluxlanden verscheidene tientallen kilometers bedraagt.

Krachtige integratie van deze strook met andere gebieden, van naburige nationaliteit, zal bijdragen tot opheffing van de regionaal-economische verschillen. Terwijl de grensgebieden als bruggen tussen de deelstaten van de EG liggen, manifesteert zich overal een nieuwe realiteit: de grote economische regio die groeit boven de op zich zelf aangewezen kleinschalige zones van vroeger. Pogingen tot stimulering of herstructurering van probleemgebieden zoals het Noorden, Zeeuws-Vlaanderen of Zuid-Limburg, zullen daarom slechts geringe resultaten opleveren zolang het effect van de landsgrens miskend blijft.

H. C. E. M. Rottier

4) O. Vanneste, *Het groeipoolconcept en de regionaal-economische politiek*, Antwerpen, 1964.

5) H. C. E. M. Rottier, *L'industrialisation de la partie Néerlandaise du canal Gand-Terneuzen*, *Revue Belge de Géographie*, 1974.

Het toezicht van De Nederlandsche Bank op valutatermijntransacties

MR. C. W. M. VAN BALLEGOOIJEN*

Het innemen van een „short” positie op de valutatermijnmarkt kan voor een bank winstgevend zijn. Wanneer namelijk na het verstrijken van de termijn de contante koers van de betreffende valuta lager is dan de termijankoers boekt de bank valulaire winst. Dat er bij dergelijke transacties ook forse verliezen kunnen worden geleden, ondervond onlangs het Bankhaus Herstatt. In dit artikel gaat Mr. C. W. M. van Ballegooijen na of Nederlandse banken ook dergelijke forse valulaire verliezen kunnen lijden. De auteur geeft hiertoe een beschouwing over het toezicht van De Nederlandsche Bank en komt tot de conclusie dat een Herstatt-debâcle in Nederland niet had kunnen plaatsvinden.

In de afgelopen paar jaar heeft de verwachting dat de contante koers van de dollar na 3 of 12 maanden lager zal zijn dan de termijankoers vele speculanten ertoe gebracht een „short” positie in termijndollars in te nemen: per saldo hebben zij dollars op termijn aangeboden. Als na het verstrijken van de termijn de contante koers van de dollar inderdaad lager bleek dan de termijankoers, waartegen de speculant zich verplicht had dollars te leveren, boekte hij valulaire winst. Blijkens de analyse van Prof. Dr. P. van Veen in *ESB* van 31 juli 1974 zijn gedurende de periode van medio januari 1973 tot oktober van dat jaar op dit soort open posities grote winsten gemaakt. In de daarop volgende 5 maanden zijn echter zware verliezen geleden: de constante notering na 3 maanden kwam hoger uit dan de termijankoers. Het verlies van een paar honderd mln. DM, dat het Bankhaus Herstatt op valutatermijntransacties leed, verklaart zijn déconfiture. Bekend zijn de namen van wel 9 andere banken, die eveneens zware verliezen incasseerden. Kan Nederlandse banken ook iets dergelijks overkomen? Hoe is het toezicht van De Nederlandsche Bank (DNB) en is het voldoende om dergelijke financiële debâcles in Nederland te voorkomen?

Deviezenbanken en hun rapportage

De voorschriften in Nederland ter zake van valutatermijntransacties vinden alle hun rechtsbasis in het Deviezenbesluit 1945. DNB heeft de valutatermijnhandel geliberaliseerd door op grond van art. 7 lid 2 van het Deviezenbesluit een tweetal Algemene Vergunningen uit te schrijven: een Algemene Vergunning tot de binnenlandse handel op termijn in buitenlandse vorderingen (AV no. SL 42), en een Algemene Vergunning tot het kopen en verkopen van, onderscheidenlijk aan niet-ingezetenen van vorderingen luidende in een buitenlandse geldsoort zowel voor directe levering als op termijn (AV no. CL 818).

Wie valutatermijnhandel wil drijven, kan echter niet „zomaar” beginnen. De Algemene Vergunningen zijn uitsluitend verleend aan deviezenbanken. Art. 2 van het Deviezenbesluit zegt hoe een bank of bankier deviezenbank kan worden:

„De Nederlandsche Bank kan onder door haar te stellen voorwaarden andere banken en bankiers machtigen overeenkomstig de bij of krachtens dit besluit (het Deviezenbesluit, blg) gegeven voorschriften als deviezenbank werkzaam te zijn. De deviezenbanken zijn als zodanig onderworpen aan het toezicht van De Nederlandsche Bank”.

Wanneer zij een in Nederland gevestigde bank de status van deviezenbank verleent, stelt DNB een aantal voorwaarden om toezicht te kunnen uitoefenen. De voorwaarden zijn onder meer de bereidverklaring tot rapportage van de contante en termijnpositie aan DNB en de bereidverklaring om te voldoen aan eventuele aanwijzingen van DNB een bepaalde valutapositie af te bouwen.

De deviezenbanken moeten uiterlijk de vijfde werkdag na het einde van de maand aan de afdeling Buitenland van DNB rapporteren wat hun posities zijn in alle convertibele geldsoorten. Deze rapportage betreft de contante vorderingen en verplichtingen, m.a.w. de eigen contante positie (het saldo van de twee), en de termijnaankopen en -verkoop, waarvan het saldo de eigen termijnpositie is. De opgegeven termijnaankopen en -verkoop dienen te worden gesplitst in transacties met ingezetenen en die met niet-ingezetenen; de eerstgenoemde transacties worden weer gesplitst naar die met cliënten, andere deviezenbanken en DNB.

Daarenboven moeten de deviezenbanken uiterlijk de vijfde werkdag na de medio van iedere maand hun uitstaande vorderingen en verplichtingen, contant en op termijn, luidende in US dollars, Duitse Markten, ponden sterling, en Zwitserse franken rapporteren. De ervaring heeft geleerd dat de vorderingen en verplichtingen in deze valuta's 80 à 90% van de totale vorderingen en verplichtingen in vreemde valuta's uitmaken.

Tot slot moeten de deviezenbanken aan DNB kopieën zenden van termijnaffaires met buitenlandse correspondenten (niet met ingezetenen!). Hierdoor kon De Nederlandsche Bank nagaan welke deviezenbanken met Herstatt handelden. Met behulp van een computer wordt onder meer nagegaan met wie en in welke soort van valuta een deviezenbank handelde. De goedheid van de wederpartij en de hardheid of zachtheid van de transactievaluta bepalen in de eerste plaats het risico van een termijnaffaire. Om een volledig beeld te krijgen van de risico's die een deviezenbank met al haar termijnaffaires loopt, zou DNB kopieën van alle termijnaffaires moeten ontvangen. (Minstens 50% van alle vorderingen en verplichtingen in vreemde valuta worden door de deviezenbanken aangegaan met niet-ingezetenen).

* De auteur is buitengewoon ambtenaar bij het Ministerie van Financiën.

Volledigheidshalve zij opgemerkt dat termijnposities niet voorkomen op de maandstaten die de banken moeten inleveren bij DNB en evenmin op de jaarbalansen; ze worden extra comptabel bijgehouden. Pas wanneer termijnverplichtingen en -vorderingen expireren, komen ze voor op genoemde staten en balansen.

Beperkingen aan ongedekte valutaposities

DNB houdt toezicht op de ongedekte valutapositie van de deviezenbanken. Uitgangspunt van dit toezicht is: *de ongedekte valutapositie van een deviezenbank mag niet groter worden dan normaal is in het kader van de bedrijfsuitoefening van de betreffende bank*. Specifieke, gefixeerde normen met betrekking tot de omvang en mutatie van de ongedekte valutapositie bestaan *niet*. Dergelijke normen, die voor alle deviezenbanken zouden moeten gelden, hebben het nadeel dat zij de specialisatie van een bank miskennen. Toch worden een tweetal meer specifieke normen afgeleid uit het genoemde uitgangspunt.

In de eerste plaats mag de ongedekte valutapositie maximaal 20 à 30% zijn van het eigen vermogen. Waarom het deviezenbanken niet verboden wordt een ongedekte positie in te nemen? Dan zou de termijnmarkt een dunne markt worden; grote commerciële transacties die op de termijnmarkt worden ingedekt, zouden flinke prijsfluctuaties met zich brengen. Bovendien is het praktisch ondoenlijk voor banken met honderden kantoren in den lande hun posities elke dag op nul te brengen. De 20 à 30%-norm is trouwens een voorzichtige norm; een extreme casus: een deviezenbank met een eigen vermogen van f. 1 mrd. houdt een debetpositie van f. 300 mln. in US dollars en verliest bij een depreciatie van 20% van de dollar f. 60 mln.

De tweede min of meer specifieke norm betreft de mutatie van de ongedekte valutapositie. Met termijntransacties beoogt een deviezenbank de wisselkoersrisico's verbonden aan internationale commerciële en bepaalde financiële transacties van haar clientèle over te nemen. Als het saldo van het betalingsverkeer met het buitenland vrij constant is en een bank een vaste en grote clientèle heeft, zal haar (ongedekte) valutapositie vrij constant zijn, tenzij speculatieve doeleinden worden nagestreefd. Een positie mutatie van f. 15 mln. naar f. 30 mln. veronderstelt doorgaans abnormale achtergronden.

Een norm die DNB (nog?) niet hanteert, maar wel de moeite van melden waard is, is er één van het Bundesaufsichtsamtsamt. Als een deviezenbank een vorderig over 6 maanden en een evengrote verplichting over 3 maanden heeft, is de valutapositie ten gevolge van deze twee zaken thans weliswaar gedekt, maar over 3 maanden niet meer. Door vorderingen en verplichtingen naar looptijd uit te splitsen wordt het zogeheten termijnrisico gevonden. De Westduitse norm schrijft voor dat wanneer alle contante en termijnevorderingen en -verplichtingen van een bank, die na 1 kalendermaand vervallen, worden gesaldeerd, de valutapositie maximaal 40% mag zijn van het eigen vermogen. Dezelfde norm geldt voor vorderingen en verplichtingen die vervallen na één kalenderhalfjaar. De banken, die in West-Duitsland aan deze norm moeten voldoen, moeten dat elke dag doen, hoewel rapportage en dus mogelijke controle maandelijks plaatsvinden.

DNB heeft zich, zoals gezegd, de bevoegdheid voorbehouden bij de deviezenbanken navraag te doen naar de achtergronden van de (ongedekte) valutapositie; DNB kan een accountantscontrole laten uitvoeren. Zo kan blijken dat de gerapporteerde positie niet de „werklijke” positie is, en dat alleen door een te late of te vroege boeking normen zijn overschreden. In een ander geval kan een waarschuwing of beleidsaanwijzing volgen. De aanwijzingen kunnen de kwantiteit van de ongedekte positie betreffen, maar ook de kwaliteit. DNB kan termijnaffaires met bepaalde buitenlandse correspondenten afraden. Van deze mogelijkheid heeft zij echter nog nimmer gebruik gemaakt.

Het bovengenoemde toezicht dient een bedrijfseconomisch doel: déconfitures voorkomen. De bevoegdheid van DNB kan ook worden gehanteerd voor sociaal-economische doeleinden. DNB kan deviezenbanken voorschrijven hun ongedekte positie ten aanzien van niet-ingezetenen af te wikkelen of te verminderen; daarmee wordt het internationale geldverkeer belemmerd. Een aanwijzing aan deviezenbanken hun positie in één bepaalde valuta te wijzigen, bijv. de valuta waartegen zich de speculatie richt, is vrij zinloos, omdat de speculatie via een derde valuta kan plaatsvinden.

Volledigheidshalve zij in dit verband gewezen op het bestaan van maatregelen die zijn gebaseerd op algemeen-economische overwegingen en die indirect invloed uitoefenen op de valutapositie van de deviezenbanken, bijv. de negatieve rente (overigens opgeheven), het renteverbod op deposito's van niet-ingezetenen, en de zogeheten 5 mln.-norm. Het wisselkoersbeleid, de interventies ten behoeve van slangvaluta's bijv., heeft uiteraard sterke invloeden op de termijnhandel.

Grenzen aan het toezicht

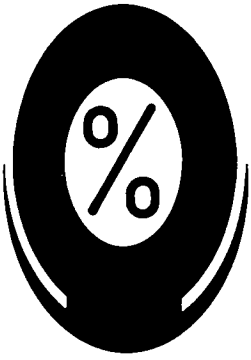
Op vier manieren kan het toezicht van DNB ontoereikend zijn om débâcles, althans ernstige financiële verliezen bij deviezenbanken in Nederland te voorkomen.

Allereerst kan DNB niet weten wat de goeioedheid van de buitenlandse correspondenten is met wie de deviezenbanken termijnaffaires aangaan. Het failliet gaan van een buitenlandse correspondent betekent dat de deviezenbank de op termijn gekochte valuta's niet geleverd krijgt. De deviezenbank zal de valuta nu elders moeten betrekken. Dat kan tegen een hogere koers zijn, met als gevolg dat er verlies wordt geleden. In Westduitse monetaire kringen is de gedachte geopperd voorschriften in te voeren die maximale posities bij één correspondent in het buitenland voorschrijven. Het maximum zou worden bepaald door het eigen vermogen van de binnenlandse bank. Deze normstelling is een ernstig nadeel voor de internationale handel. Maar de goeioedheid van buitenlandse correspondenten laat zich nu eenmaal niet nagaan.

Een tweede grens aan het toezicht van DNB wordt bepaald door de mogelijkheid om filialen in andere landen, met name lidstaten van de EG, op te richten en via deze filialen affaires te verrichten. Weliswaar staan de filialen in principe onder toezicht van de centrale bank van het land van vestiging, maar het regime van toezicht aldaar kan heel wat liberaler zijn. Indien de verliezen op termijnaffaires van elders gevestigde filialen op de geconsolideerde maanbalans van de moedermaatschappij staan, dan kan DNB vragen stellen en aanwijzingen geven aan de moeder. DNB schrijft voor dat wanneer dochterondernemingen, waaronder begrepen filialen, in het buitenland worden bestuurd vanuit Nederland, de resultaten geconsolideerd moeten worden in de balans van de Nederlandse moedermaatschappij. Termijnaffaires van niet vanuit Nederland bestuurde buitenlandse vestigingen gaan buiten het toezicht van DNB om.

In haar ontwerp voor een Europese bankwet (XIV/506/72) hanteert de Europese Commissie als één van de uitgangspunten voor een Europese bankwetgeving het principe van de „Sitzlandkontrolle”. Ook buitenlandse filialen van de bank met het hoofdkwartier in Nederland dienen, volgens dit beginsel, onder controle te staan van DNB. Aldus wordt de bank als een Europese ondernemingseenheid behandeld. Toepassing van het beginsel veronderstelt echter een harmonisatie van de bedrijfseconomische voorschriften, anders worden de concurrentieverhoudingen verstoord. Ook al zou het principe van de „Sitzlandkontrolle” op dit moment nog niet realiseerbaar zijn ten aanzien van het toezicht op valutatransacties, harmonisatie van de voorschriften is gewenst. In dat geval kan het toezicht van een vrij scherp controlerende instelling als DNB niet worden ontlopen via vestigingen in EG-landen met een liberaler regime.

In de derde plaats kan het toezicht van DNB ontoereikend

Beslissingsprocedures van de produktie

De hoofdlijnen voor de middellange termijn met
behulp van het aggregaatplan (I)

DRS. K. BOSKMA
DRS. M. GEERSING

1. Inleiding

De produktie, d.w.z. het voortbrengen van goederen en diensten, kan technisch worden gezien als het toewijzen van een verzameling taken aan een verzameling produktiemiddelen, waarbij de toewijzing op verschillende tijdstippen en plaatsen kan plaatsvinden 1). De afstemming tussen de beslissingen, die de uitvoering der taken bepalen, is het centrale vraagstuk van de coördinatie in de organisatie 2).

Bij de bespreking van de problemen omtrent het toewijzen van taken aan produktiemiddelen op bepaalde tijdstippen en de keuze van de seriegrootte is de coördinatie met betrekking tot de tijdstippen van uitvoering aan de orde gesteld. De hoeveelheden van de produktiemiddelen waren in de gegeven korte periode weinig of niet te veranderen. Beschouwt men een wat langere periode, bijv. één jaar, dan zijn de te maken hoeveelheden van elk produkt 3), de produktiewijze 3) en de hoeveelheden produktiemiddelen in vele gevallen wel te veranderen. Zodra wij de coördinatie over de middellange termijn beschouwen, neemt mede hierdoor het aantal alternatieven zeer sterk toe. Het simultaan in detail afwegen van al deze alternatie-

ven is met de huidige technische hulpmiddelen niet mogelijk.

Om deze redenen hebben wij het probleem opgesplitst. Bij de detailplanning hebben wij de toewijzing van bepaalde taken aan bepaalde produktiemiddelen op bepaalde tijdstippen van uitvoering behandeld. Deze vraagstelling had betrekking op de korte termijn. Bij de bepaling van de seriegrootte hebben wij de problemen van de simultane bepaling van de hoeveelheden van de goederen en diensten en de opeenvolging daarvan *binnen* een bepaalde periode besproken. Daarbij kwam de nauwe relatie met het detailplan aan de orde.

Onder de benaming *globale of aggregaatbeslissingen* zullen wij problemen bespreken omtrent het toewijzen van hoeveelheden van taken aan groepen produktiemiddelen, waarbij op tijdsperiodes gedefinieerde geaggregeerde variabelen worden gebruikt. Bij de globale beslissingen wordt met behulp van de geaggregeerde variabelen getracht een uitspraak te doen over het niveau van die variabelen in een aantal aan elkaar gerelateerde periodes, die gezamenlijk de middenlange termijn omspannen.

De variabelen in het globale plan zijn dus globaler of ruwer dan bij de be-

paling van de seriegrootte en de detailplanning, omdat de exacte tijdstippen van uitvoering niet worden gevraagd. Het is daarom niet noodzakelijk elke afzonderlijke taak, elk produktiemiddel en de opeenvolgingsrelatie tussen taken in detail te specificeren. In plaats daarvan wordt een pakket taken als variabele genomen, bijv. het aantal eenheden van een *produktgroep*, en wordt bijv. de som van alle beschikbare uren van een produktie-afdeling als maat voor de capaciteit gebruikt.

Het niet expliciet opnemen van een groot aantal keuzemogelijkheden vermindert het aantal te beschouwen grootheden sterk. Daardoor wordt het mogelijk in één model de belangrijkste beslissingen omtrent de produktie, betreffende de middellange termijn, en de relaties daarvan onder andere met die omtrent de marketing en de financiering als keuzevraagstuk te beschouwen.

-
- 1) K. Boskma, Beslissingsprocedures van de produktie, *ESB*, 2 oktober 1974.
  - 2) A. Bosman, Beslissingsprocedures, inleiding II, *ESB*, 14 augustus 1974.
  - 3) Deze termijnen zijn te vergelijken met de in de bedrijfseconomie bij de kostprijs gehanteerde begrippen „normale bedrijfsdrukte” en „meest geschikte produktiewijze”.

zijn door onregelmatigheden bij deviezenbanken. Indien de arbitrageanten voor eigen rekening maar onder de naam van de bank arbitragehandel drijven, komen de affaires niet voor in de boeken van de bank. De Bank van Brussel, de op één na grootste bank van België, kwam in opspraak door een dergelijk frauduleus handelen van het uitvoerend personeel. Van het uitvoerend personeel alleen? Meestal bepalen de directies welke transacties moeten worden gesloten en met wie. De arbitrage-afdeling verzorgt de uitvoering. De telefonisch of per telex gesloten overeenkomsten worden schriftelijk bevestigd; het is gebruikelijk dat de bevestigingen binnenkomen op de afdeling interne controle of boekhouding. De kans op fraudes, zoals bij de Bank van Brussel, die aanleiding geven tot justitieel onderzoek dat de positie van personeel en directie op het spel zet en dat de goede naam van de bank aantast, lijkt klein.

De vierde grens aan het toezicht van DNB is gelegen in het (nog?) niet ontvangen van kopieën van termijntransacties met ingezetenen. Door de ontvangst van kopieën van transacties

met niet-ingezetenen kunnen deze transacties worden gesplitst naar tegenpartij, valuta en termijn. DNB kan voor elke deviezenbank nagaan wat haar debiteurenrisico, haar valutarisico en haar termijnrisico zijn. DNB heeft wel de bevoegdheid kopieën te vorderen van binnenlandse termijnzaken. Het is nog onzeker of DNB van deze bevoegdheid gebruik zal maken.

Na het Herstatt-debâcle heeft het Bundesaufsichtsamt snel (of in haast?) gespecificeerde normen vastgesteld met betrekking tot de ongedekte valutaposities van banken; een rapportageplicht werd ingevoerd. De rapportageplicht alleen werkt al preventief, zo bleek bij de invoering van rapportage in Zwitserland, toen de ongedekte valutaposities van de banken sterk verminderden. Het is dan ook zeer de vraag of DNB het Bundesaufsichtsamt moet volgen. Een Herstatt-debâcle had hier niet kunnen plaatsvinden.

C. W. M. van Ballegooijen

In dit en in de volgende artikelen zullen wij de globale of aggregaatplanning van de productie over een middellange periode behandelen. Na de bespreking van detailbeslissingen van marketing en financiering zal de onderlinge beïnvloeding van aggregaatbeslissingen omtrent productie, marketing en financiering aan de orde komen.

2. Hoofdzaken en detail

Bij de middellange-termijnplanning van de productie wordt gezocht naar de afstemming in hoofdlijnen van de productie per periode en de vraag per periode op basis van nader te bespreken criteria. Om de juiste hoofdlijnen te kunnen bepalen met behulp van modellen, waarin geaggregeerde gegevens worden gebruikt, moet het comprimeren van de individuele gegevens tot aggregaten op de juiste wijze worden uitgevoerd. Het aggregeren wordt meestal gedaan door middel van optellen, en wel op gelijke wijze als waarop macro-economische grootheden als productie of inkomen voor een volkshuishouding of bedrijfstak worden bepaald.

Voor het optellen van eenheden van een groep van verschillende producten of produktiemiddelen is een gemeenschappelijke maateenheid vereist. De geldeenheid, die voor macro-economische doeleinden en bij de financiële planning meestal wordt gebruikt, is voor beslissingsvraagstukken omtrent de productie niet geschikt als maateenheid. De geaggregeerde grootheden moeten in fysieke eenheden worden uitgedrukt om ze te kunnen gebruiken bij de toewijziging van taken aan produktiemiddelen in bepaalde perioden.

Meestal wordt de volgende wijze van aggregatie toegepast. De producten worden ingedeeld in groepen van min of meer „verwante” producten, produktgroepen of produktfamilies genoemd. Hetzelfde wordt gedaan voor de produktiemiddelen, hetgeen produktiemiddelengroepen of capaciteitsgroepen oplevert. De keuze van deze groepen is een vraagstuk op zich. Een richtlijn kan zijn, dat verandering in samenstelling van de groep weinig invloed heeft op het aantal benodigde eenheden van de maateenheid, bijv. uren van een groep produktiemiddelen als we de benodigde uren per produktiemiddel als maateenheid nemen. Als we deze maateenheid nemen, wordt de vraag per produkt per periode vertaald in benodigde aantallen uren van bepaalde groepen produktiemiddelen.

In het geval van een groot aantal producten betekent dit vertaalproces een omvangrijke gegevensverwerking, waarbij o.a. stuklijsten worden gebruikt. Ook zijn hierbij nodig de uitkomsten van de detailplanning in de vorm van het aangeven van de uitkomsten van de bepaling van de seriegrootte, de routing

van de werkopdrachten der orders e.d. Het resultaat is dat per produktfamilie het benodigde aantal uren per groep produktiemiddelen per periode wordt verkregen. Tegenover deze *gevraagde aantallen uren* per periode, per groep produktiemiddelen worden de voor elke groep *netto beschikbare uren* per periode geplaatst. Deze netto beschikbare uren (per groep produktiemiddelen, per periode) worden verkregen door de benodigde tijd voor reparaties, geschatte tijd van storingen, insteltijd, vakanties en ziekte, fouten in het management e.d. af te trekken van de bruto tijd.

Naast het comprimeren van de gegevens door *aggregatie over produkten en produktgroepen* is het veelal mogelijk te *aggregeren over de tijd*. Dit kan bijv. inhouden dat bij het opstellen van een jaarplan voor de productie niet 52 perioden van elk één week worden onderscheiden, maar 13 perioden van elk 4 weken. Ook de aggregatie over de tijd kan pas na studie van de gevolgen ervan worden gebruikt. Zou men voor een produkt met een seizoenpiek in de vraag een jaarplan opstellen bestaande uit bijv. twee halfjaarlijkse perioden dan kan een groot deel van de vraagverande-

---

Deze rubriek wordt verzorgd door de afdeling Bedrijfsconomie van de Rijksuniversiteit te Groningen

---

ring zijn afgevlakt. Het kan doelmatig zijn voor de naaste toekomst relatief korte perioden te kiezen (bijv. weken) en voor de verdere toekomst sterker te aggregeren (bijv. tot perioden van 4 weken). Een uiterste van verfijning zou kunnen zijn de periodenlengte gelijk te kiezen aan de kleinste doelmatige maateenheid voor de tijd in het kader van de detailplanning, bijv. uren of tienden van uren. Het is duidelijk dat men dan weer op het vlak van de detailplanning is aangeland met alle moeilijkheden daarvan 4).

Uit het bovenstaande kan worden geconcludeerd dat bij de aggregaatplanning veel aandacht zal moeten worden geschonken aan de procedures voor de aggregatie. Aggregatie is niet een voornamelijk technische zaak van reductie van gegevens, maar vooral een kwestie van reductie van de voor het beslissen juiste gegeven. Zonder dat is het niet mogelijk de hoofdlijnen van de samenstelling van het productieplan over middellange termijn juist te bepalen met weglating van details. Bovendien speelt de wijze van aggregatie een rol bij het vertalen van het aggregaatplan naar het detailplan.

3. Aspecten van het keuzeprobleem bij de aggregaatplanning

De coördinatieproblematiek van de

middellange termijn bestaat onder andere uit het afstemmen van de productie per periode (= de produktiesnelheid) op de vraag per periode (= vraagsnelheid). Omdat wij in dit artikel de coördinatie tussen marketingsbeslissingen, die de afzet beïnvloeden, en produktiebeslissingen nog niet in beschouwing nemen, gaan wij ervan uit dat de productie zich moet aanpassen aan de uitkomsten van de marketingbeslissingen. De vraagsnelheid is in dit geval voor de planning een gegeven groothed.

Is de vraagsnelheid constant in de tijd, dan kan de afstemming tussen produktie en vraagsnelheid eenmalig worden opgelost bij het ontwerp van het produktiesysteem (ervan uitgaande dat die constante vraag reeds bekend zou zijn).

In de werkelijkheid verandert de vraagsnelheid echter meestal van periode tot periode. Er zal dan elke periode opnieuw, op basis van vraagvoorspellingen, moeten worden beslist of voor de komende periode de bestaande produktiesnelheid zal moeten worden gehandhaafd of veranderd. Handhaven van dezelfde produktiesnelheid zal kunnen impliceren het oplopen van de voorraden of het toenemen van neenverkopen of te late leveringen. Veranderen van de produktiesnelheid zal kunnen inhouden langer werken (overwerk), korter werken, eventueel aantrekken of ontslaan van werknemers en andere maatregelen. De veranderende vraagsnelheid plaatst de organisatie dus voor ingrijpende beslissingen. Indien de veranderende vraagsnelheid samenhangt met de seizoenen kan het keuzeprobleem worden geschetst met behulp van figuur 1.

De rechte lijn met bijschrift A geeft cumulatief het geproduceerde aantal eenheden van een produktgroep aan, indien met constante produktiesnelheid zou worden gewerkt. Ten gevolge van de lage vraagsnelheid in de eerste helft van het jaar en de vraagpiek daarna, zou het produceren volgens plan A resulteren in grote en hoog oplopende seizoenvoorraden (onderste grafiek in figuur 1; de getrokken kromme geeft het verschil tussen de cumulatieve productie volgens plan A en de cumulatieve vraagverwachting).

In de praktijk bestaan er vaak bezwaren tegen het houden van grote voorraden, zeker wanneer deze een relatief grote (financiële) waarde vertegenwoordigen of wanneer de goederen bederfelijk zijn. De organisatie loopt onder andere het risico dat de voorraden niet meer kunnen worden afgezet. Ook overwegingen ten aanzien van de beschikbare of te verkrijgen magazijnruimte kunnen grote voorraden onwenselijk maken.

Om nu hoge seizoenvoorraden te vermijden zou men een productieplan kunnen maken, waarbij de produktiesnel-

---

4) D. Adam, *Produktionsplanung bei Sortenfertigung*, Wiesbaden, 1969.

heid per periode (in hoofdlijnen) gelijk wordt genomen aan de vraagsnelheid. In produktieplan B (bovenste grafiek in figuur 1) wordt dit in hoofdlijnen bereikt door twee keer de produktiesnelheid te veranderen.

Uiteraard zijn plan A en plan B slechts twee alternatieven. Tussen het produceren met constante snelheid en het voortdurend aanpassen van de produktiesnelheid aan de vraagsnelheid ligt een groot scala van alternatieve produktieplannen. Het is de taak van de produktieplanning dat alternatief aan te geven dat zo goed mogelijk of bevredigend aan gestelde criteria voldoet. Hieraan zal later aandacht worden geschonken.

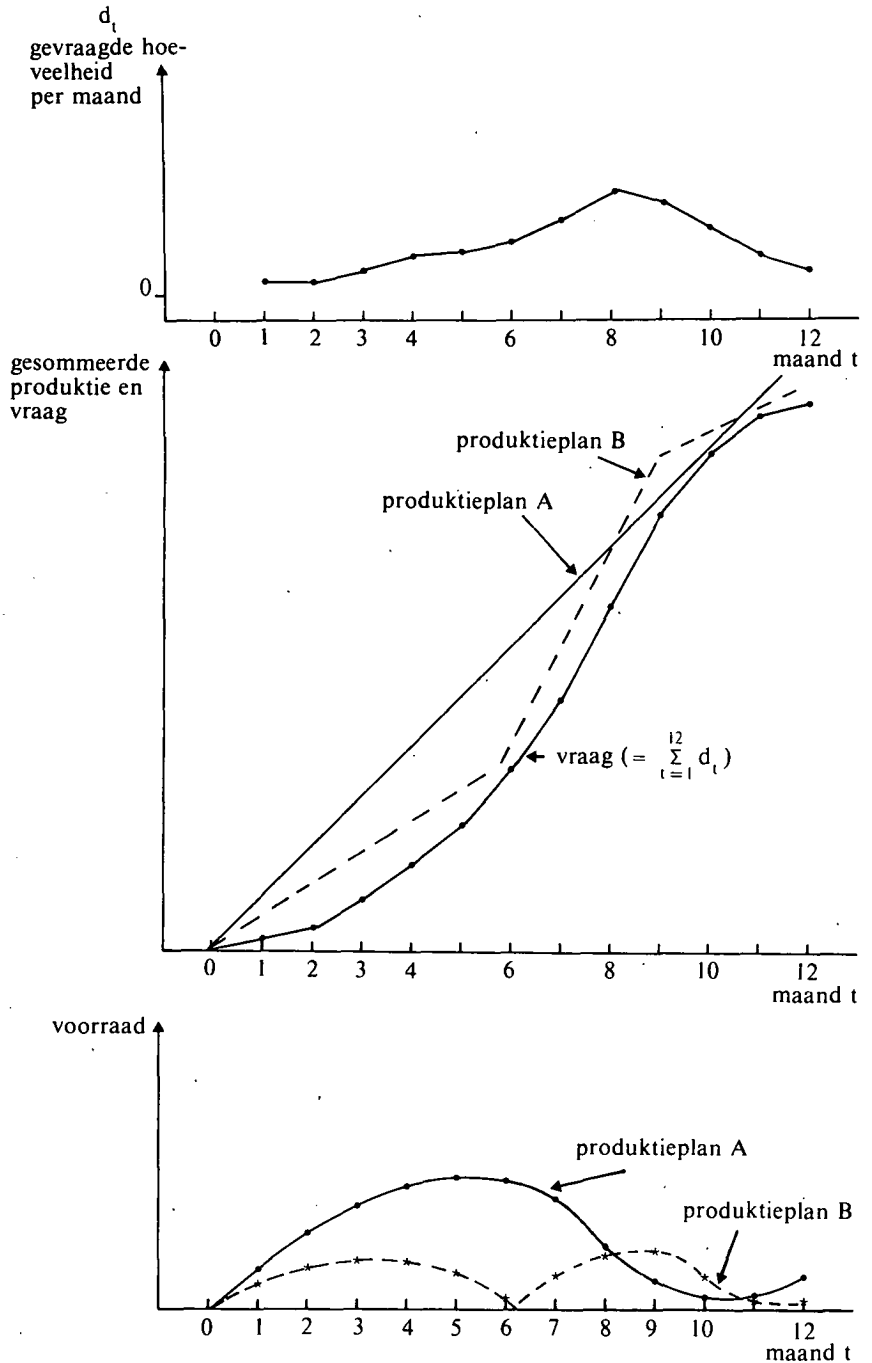
Belangrijke beslissingen voor het afstemmen van produktie- en vraagsnelheid moeten worden genomen ten aanzien van de volgende variabelen.

1. De grootte van de voorraden. Door middel van voorraden kan capaciteit worden „overgedragen” naar andere perioden.
2. Achterstallige leveringen. In sommige gevallen is het mogelijk dat de afnemers een latere levering van de produkten dan werd gevraagd willen accepteren. Latere leveringen fungeren dan als „negatieve voorraden”.
3. Overwerk of verkorting van de werktijd. Dit zijn addities of subtracties ten aanzien van het aantal standaarduren per week.
4. Aantrekken of ontslaan van werknemers. Dit middel zal in het algemeen pas worden gebruikt, indien een ingrijpende aanpassing over lange termijn nodig is. Het is bovendien meestal moeilijk hanteerbaar, aangezien factoren uit de omgeving van de organisatie vaak meespelen (arbeidsmarkt, specifieke eisen) en kan ongewenste consequenties van sociale aard meebrengen.
5. Uitbesteden of aannemen van werk van derden. Dit middel kan zowel als korte- of als lange-termijntactiek worden toegepast.
6. Veranderingen in seriegrootte.
7. De keuze van de periode waarin groot onderhoud plaatsvindt.
8. Het hanteren van een andere produktiewijze, met mogelijk iets minder efficiënte produktie.
9. Vergroten van de flexibiliteit in de toewijzing van werkopdrachten door werknemers met grotere en meerdere bekwaamheden te hebben.
10. Veranderingen in het ontwerp van het produktiesysteem, eventueel veranderingen in de wijze van fabricage van het produkt.
11. Het veranderen van de produktiesnelheid.

De onder punt 6, 7, 8, 9 en evt. 11 geformuleerde variabelen worden in onze aanpak in de detailplanning bepaald. Hierover meer onder paragraaf 5.

De bovengenoemde categorieën van

Figuur 1. De invloed van verschillende aggregaatplannen voor de produktie op de grootte van de seizoenvoorraad, bij seizoenmatige vraag naar de produkten

middelen hebben alle betrekking op het veranderen van de te gebruiken capaciteit van groepen produktiemiddelen of het anders gebruiken van de produktiemiddelen. Het is ook mogelijk via beïnvloeding van de vraag per periode de gevraagde aantallen uren per groep produktiemiddelen per periode in de gewenste richting te veranderen. Worden de desbetreffende variabelen mede in de aggregaatplanning betrokken dan wordt de afzetplanning met de produktieplanning verbonden en daarmee de coördinatie tussen de beslissingen van de organisatorische functies produktie en marketing in de beschouwing genomen.

De criteria op grond waarvan de keuze tussen alternatieve aggregaatplannen voor de produktie dient te worden gemaakt kunnen verschillend zijn. Een belangrijk criterium vormen de totale *relevante kosten* die verbonden zijn aan het gebruik van middelen voor het afstemmen van produktie- en vraagsnelheid. Op deze kostenrelaties zullen wij in een volgende paragraaf nader ingaan. Bestaat er de mogelijkheid om de vraagsnelheid te beïnvloeden, dan zal in het algemeen ook de *dekkingsbijdrage* van de produkten of produktgroepen als criterium moeten worden opgenomen. Indien de cash-flow mede in de beschouwing wordt betrokken,

zullen ook de perioden van ontvangsten en uitgaven in beschouwing komen en zal bijv. het criterium liquiditeit worden gebruikt.

Ook de stabiliteit van de werkgelegenheid zou wellicht mede als een criterium kunnen dienen. Met het opnemen van de beide laatstgenoemde criteria zouden beslissingen van de organisatorische functionele gebieden financiële zaken en personeelszaken mede in de coördinatie kunnen worden betrokken. Door de gegevens doelmatig te aggregeren en deze aggregaten op de juiste wijze met elkaar in verband te brengen, is het mogelijk planningmodellen op te stellen voor het coördineren van beslissingen van verschillende organisatorische functies en voor verschillende perioden. Bij deze handelwijze zullen de uitkomsten van de aggregaatplanning onder andere grondslag kunnen vormen voor het opstellen van budgetten.

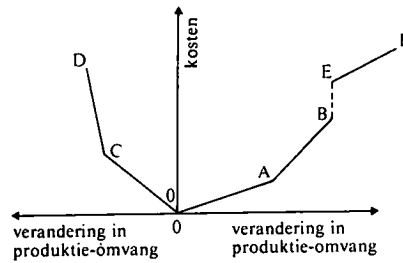
4. Relevante kosten bij de aggregaatplanning

In paragraaf 3 is opgemerkt dat de totale relevante kosten bij de aggregaatplanning een belangrijk en veel gehanteerd criterium zijn. Indien de hoeveelheid van de produkten van de produktgroepen variabel is, zal als criterium worden gebruikt: maximaliseer de dekkingsbijdrage onder aftrek van de totale relevante kosten. Onder totale relevante kosten verstaan wij dan de kosten verbonden aan het nemen van de beslissingen omtrent de variabelen die bij de afstemming in de aggregaatplanning (par. 3) worden gebruikt. Alleen die kosten die kunnen variëren binnen de planperiode zijn relevant en zijn dan ook afhankelijk van de lengte van de planperiode. Zo kunnen kosten die op korte termijn niet beïnvloedbaar zijn, op (middel)lange termijn wel worden beïnvloed.

Op middellange termijn (in het aggregaatplan) kan men bijv. het aantal machines variëren, terwijl dit van de ene op de andere dag meestal niet mogelijk is. Evenzo kan men op lange termijn werknemers aantrekken en eventueel al of niet langs „natuurlijke” weg laten afvloeien. Meestal variëren de kosten niet continu over het beschouwde variatiegebied.

Zo wordt in figuur 2 het verloop van de kosten gegeven bij het variëren van het produktieniveau. Voor het gebied OA kan bijv. worden gedacht aan die kosten, die variëren met het verhogen van de produktiesnelheid terwijl voor het gebied AB gedacht kan worden aan de kosten verbonden aan uitbesteden, overwerk of tijdelijk aantrekken van extra ploegen in de vorm van ploegtoeslagen. Het kostengebied BEF kan maatgevend zijn voor het aantrekken van nieuw personeel. Het stuk BE stelt dan bijv. het vaste kostendeel bij het aan-

Figuur 2. Kosten van het veranderen van het produktieniveau

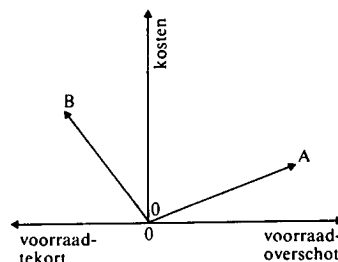

trekken van nieuw personeel voor. Enkele kostencategorieën die optreden bij het aantrekken en opleiden van nieuw personeel zijn: interview en selectie, medisch onderzoek, opname in de loonadministratie, opleiding en training, inwerken enz. Een algeheel produktieniveau verhogen vereist naast het aantrekken van extra productiepersoneel, ook additionele service en stafactiviteiten, zoals additionele productie en voorraadbeheersing, additionele inkoopinspectie en transport van materialen, additioneel onderhoud aan machines en extra toezicht.

Het gebied CO in de curve geeft de kosten weer bij daling van het produktieniveau door middel van het werken van minder uren per week, terwijl het lijnstuk CD de kosten weergeeft bij afvloeien en/of ontslag van personeel. Hierbij kan worden gedacht aan de bijdragen aan fondsen voor loonstabilisatie ter aanvulling op de uitkering bij werktijdverkorting, kosten van bemiddeling bij het vinden van ander werk, kosten in verband met een nadelige invloed op de relatie van de organisatie met de gemeenschap en eventuele extra administratieve, inkoop- en personeelsafdelingskosten.

In figuur 3 worden de kosten weergegeven voor de variaties in de voorraden. Het deel OA geeft de kosten van voorraadhouden weer. Hiervoor wordt meestal een bepaald percentage van de produktiekosten van de goederen, die op voorraad liggen, genomen ter dekking van de vermogenskosten. Deze worden dan vermeerderd met de kosten van bederf of uitval en de huur of onderhoudskosten van het magazijn. Het deel OB heeft betrekking op de kosten van te late afleveringen of neenverkopen. Deze kosten hangen samen met het verliezen van de bruto-winst, verliezen van een

Figuur 3. Kosten van het veranderen van het voorraadniveau

klant of de kosten verbonden aan het extra produceren in de vorm van een spoedorder enz.

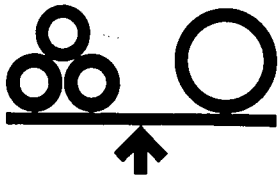
Naast de kosten verbonden aan het hanteren van de variabelen met betrekking tot het productie- en het voorraadniveau is ook het kostenverloop in de tijd belangrijk. Voor de verschillende geplande subperioden kan dit resulteren in verschillende kostengrootheden. In relatie met het vraagstuk van de variabiliteit van de kosten is de schatting van deze kosten uitermate belangrijk. Meestal sluiten de genoemde kosten niet aan bij het gehanteerde rekeningstelsel van de financiële administratie. De kostenverdeelstaat vertoont meer verwantschap met boekhoudkundige grootheden in verband met het opstellen van de jaarrekening, dan met factoren die belangrijk zijn in het besluitvormingsproces van de productie van de organisatie. Een en ander resulteert in een omvangrijk schattingsprobleem voor vele van de benodigde kostencoefficienten. Voor zover er echter al gegevens bekend zijn, moet men bedenken dat deze het resultaat zijn van planning en uitvoering in het verleden, zodat eventuele planning- en uitvoeringsfouten daarin zijn meegenomen.

Bovendien bezit de kostenverbijzondering arbitraire aspecten, met name waar het gaat om de verdeling van de vaste kosten. Een goede kostenverbijzondering dient te geschieden op basis van de uitkomsten van een planningmodel. De uitkomsten van de modellen voor aggregaatproductieplanning in de vorm van hoeveelheden te produceren produkt, per type, per planningperiode, met gebruikmaking van bepaalde productiemiddelen (zie par. 3), kunnen hierbij een belangrijk hulpmiddel zijn.

5. Relatie aggregaatplanning en detailplanning

In paragraaf 2 bij de bespreking van hoofdzaken en detail is terloops de relatie met de detailplanning aangevoerd. Deze relatie is afhankelijk van de gekozen maateenheid bij de aggregatieprocedure. In dit artikel is als maateenheid gekozen de gevraagde capaciteit per produktgroep. De detailplanning levert de bezettingsgraden van de verschillende machines of machinegroepen op, rekening houdend met onvermijdelijke wachttijden ten gevolge van de opeenvolgingsrelaties van taken binnen een netwerk als voorstelling van een eindprodukt en de opeenvolgingsrelaties tussen de individuele eindprodukten. Doordat de aggregaatplanning juist deze opeenvolgingsrelaties niet meeneemt, moet men voor de beschikbare capaciteit niet de technisch aanwezige capaciteit nemen, maar de te maken productieuren die resulteren uit het detailplan. Ook de technologische coëfficiënten van produktgroepen, die het benodigde

Internationale monetaire ontwikkelingen

DRS. W. POOL*

Het internationale monetaire systeem van vaste wisselkoersen met de dollar als middelpunt hield begin 1973 definitief op te bestaan. Een in omvang ongekende vlucht uit de dollar en andere zwak geachte munten was hiertoe de aanleiding. Vooral de centrale banken van Duitsland en Japan moesten in korte tijd miljarden dollars uit de markt nemen. De belangrijkste industriële landen besloten toen hun munten voortaan gezamenlijk (het slangarrangement) of afzonderlijk t.o.v. de dollar te laten zweven.

De wereldeconomie bevond zich op dat moment in een van zijn krachtigste hausses sinds de tweede wereldoorlog. In zowel de Verenigde Staten als Europa en Japan was de conjunctuur dusdanig aangetrokken dat oververhitting dreigde. Daarom werd in Duitsland, Japan en de Verenigde Staten reeds ultimo 1972 besloten tot een restrictief (monetair) beleid. In Italië, Frankrijk en Engeland, waar de conjunctuur zich minder krachtig had ontwikkeld, was van een restrictief beleid nog geen sprake, terwijl het inflatietempo in deze

landen toch relatief hoog was en tevens de lopende rekening verslechterde.

Het behoeft weinig betoog dat de wereldhandel zich uitermate gunstig ontwikkelde. Belangrijke impulsen gingen hierbij uit van de ruilvoetverbetering van de grondstoffenexporterende landen, die hun exportprijzen gestaag zagen stijgen. Het inflatietempo in de industriële landen nam hierdoor en door de versnellende loonstijgingen snel toe. De loondruk was het sterkst in Italië, Engeland, Frankrijk en Japan.

Dat juist in deze fase van excessieve hoogconjunctuur het reeds jaren ondermijnde systeem van vaste wisselkoersen versneld vaarwel werd gezegd, is achteraf nauwelijks verrassend. De val van de dollarstandaard werd mede veroorzaakt door conjunctuur-politieke motieven van Duitsland en Japan. De wisselkoers werd gebruikt als conjunctuur-politiek instrument. In Duitsland en Japan past het zweven t.a.v. de dollar uitstekend in hun streven naar een efficiënt, restrictief, monetair beleid, wat bij voortdurende dollarinterventies niet realiseerbaar was.

aantal eenheden capaciteit van een bepaald produktiemiddel aangeven voor de vervaardiging van één eenheid van de produktgroep, kunnen de uitkomst zijn van het detailplan. Als de capaciteits-eenheden in tijd worden gemeten, moeten bij afhankelijkheid van de produkten in de produktgroep naast de feitelijke gesommeerde produktietijd van de afzonderlijke produkten ook de eventuele wachttijden en insteltijden tussen de produkten worden meegenomen. Tevens levert het detailplan via de stuklijsten hoeveelhedsgrootheden voor het aggregaatplan. Dezelfde factoren spelen een rol bij het vertalen van het aggregaatplan naar het detailplan.

Tot slot willen we opmerken dat de genoemde beslissingen met betrekking tot overwerk, uitbesteden en voorraden voor het afstemmen op elkaar van produktie- en vraagsnelheid bij de aggregaatplanning ook kunnen worden genomen in de detailplanning. Daarnaast

kan men op detailniveau nog enkele instrumenten hanteren, die op aggregaatniveau minder voor de hand liggen:

- veranderen van de seriegrootte en opeenvolging der produkten;
- veranderen van de toewijzing van taken, onder andere leidend tot andere routing van orders;
- flexibiliteit in de toewijzing van werkopdrachten door personeel met grotere en meerdere bekwaamheden aan te houden;
- uitstellen van klein onderhoud.

Het inachtnemen van de voornoemde factoren kan een bevredigende afstemming tussen aggregaat- en detailplan opleveren.

In het volgende artikel zullen we nader ingaan op een aantal specificaties en modeltypen voor het afstemmen van produktie- en vraagsnelheid over middel-lange termijn.

K. Boskma
M. Geersing

Sinds begin 1973, toen tot zwevende wisselkoersen werd besloten, hebben de onevenwichtigheden tussen de industriële landen zich vergroot. De verschillen in inflatietempo zijn fors toegenomen, terwijl eveneens de lopende rekeningposities onevenwichtiger werden. Bezien we het verloop van de wisselkoersen sinds begin 1973 dan blijkt dat zich ook hier ware aardverschuivingen hebben voorgedaan. De vraag rijst in hoeverre het vigerende systeem van zwevende wisselkoersen tot deze onevenwichtige ontwikkelingen heeft bijgedragen.

Tabel 1. Ontwikkeling der consumptieprijzen (1971 = 100)

	1972	1974	1975 a)
Duitsland	105,7	121	128
Nederland	108,5	131	143
Verenigde Staten	103,4	122	133
Japan	105,2	144	165
Frankrijk	106,9	131	146
Italië	107,4	142	165
Engeland	107,5	136	163

a) Prognose.

Tabel 2. Ontwikkeling der lopende rekeningen (in miljarden dollar)

	1972	1973	1974	1974 (excl. toe- name olie- rekening)
Duitsland	+1	+ 4½	+ 9	+ 15½
Nederland	+1	+ 1½	+ 1½	+ 2
Verenigde Staten ..	- 8½	+ ½	- 4	+ 11
Japan	+ 6½	- ¼	- 4½	+ 7½
Frankrijk	+ ¼	- ¼	- 7½	- 1½
Italië	+ 2	- 2½	- 8½	- 3½
Engeland	+ ¼	- 3	- 9	- 3½

Bron: OESO, *Economic Outlook*, december 1974.

Tabel 3. Ontwikkeling van de dollar-koers (dollarpariteit, dec. 1971 = 100)

	Dollarkoers ultimo maart 1975
Duitsland	73
Nederland	74
Japan	94
Frankrijk	83
Italië	109
Engeland	108

* De auteur is medewerker bij het Economisch Bureau van de AMRO-bank te Amsterdam.

Enige karakteristieken van zwevende wisselkoersen

De meest zuivere vorm van zweven der wisselkoersen is de z.g. „clean float”, hetgeen impliceert dat de centrale bank zich onthoudt van elke interventie op de valutamarkt. Liquiditeitsimport vanuit het buitenland, in die zin dat de hoeveelheid basisgeld wordt vergroot, is dan uitgesloten. De beheersing van de binnenlandse geldhoeveelheid wordt een stuk eenvoudiger. Als een rente-opdrijvende krapgeldpolitiek een kapitaalstroom vanuit het buitenland genereert en de wisselkoers doet stijgen dan heeft de centrale bank niet als bij vaste wisselkoersen op de valutamarkt te interveniëren, d.w.z. basisgeld af te geven. De vrijheid ten aanzien van het economisch-politieke beleid is bij zweven daarom veel groter dan bij vaste wisselkoersen.

Een andere karakteristiek van „clean float” is dat per definitie het overschot resp. tekort op de lopende rekening gelijk is aan het tekort resp. overschot op de kapitaalrekening van de betalingsbalans. De centrale bank is geen partij op de valutamarkt zodat de goud- en deviezenvoorraad geen mutaties vertoont.

Het systeem van zwevende wisselkoersen lijkt op het eerste gezicht een logisch volmaakter systeem dan dat van vaste wisselkoersen. Hoe het stelsel in de praktijk heeft gefunctioneerd, zullen we thans nader onderzoeken. We gaan uit van de situatie zoals die bestond toen het systeem van zwevende wisselkoersen werd ingevoerd. In enige landen (landen A) is het inflatietempo relatief laag, de lopende rekening verbeterd, het (monetaire) beleid is restrictief vanwege het gevaar van toenemende inflatie bij mogelijke oververhitting van de conjunctuur. In enige andere landen (landen B) is het inflatietempo relatief hoog, de lopende rekening verslechtert, het (monetaire) beleid is neutraal, gezien de nog milde, maar veel krachtiger wordende hausse.

Het systeem tendert naar vergroting der onevenwichtigheden

Als gevolg van het restrictieve (monetaire) beleid in de landen van het type A zal daar het overschot op de lopende rekening toenemen. De importvraag neemt af terwijl door verminderde binnenlandse vraag capaciteit vrijkomt voor export naar landen van het type B, waar de vraag snel toeneemt. Deze ontwikkeling zal bij „clean float” een grotere kapitaalexport noodzakelijk maken. Tegelijkertijd zal ten gevolge van het restrictieve monetaire beleid de rente in A gaan stijgen wat rente-arbitrage vanuit B zal veroorzaken. Deze krachten zullen de munt van A doen appreciëren t.a.v. B. Gezien de verslechterende lopende reke-

ning van B zal kapitaalexport vanuit A slechts aantrekkelijk zijn bij gunstiger wisselkoersverhoudingen (valutarisico). Deze appreciatie zal tot gevolg hebben dat de import van A in nationale valuta goedkoper wordt, zodat het algemene prijsniveau minder zal stijgen (afhankelijk van de importquote). Voor zover de lonen geïndexeerd zijn, zal eveneens de loonstijging worden afgeremd. De exportprijzen van A zullen, gezien de aantrekkende conjunctuur in B, in nationale valuta weinig veranderen. Het overschot op de lopende rekening van A zal aldus snel verder toenemen, doordat de importwaarde verder afneemt en de exportwaarde toeneemt. De wisselkoers van A zal verder appreciëren enz. Als gevolg van de voortdurende appreciatie van de munt van A zal de verwachting ten aanzien van verdere appreciatie toenemen. Een speculatieve vlucht in de munt van A zal hierdoor op gang komen en aldus de beschreven procedure verder versnellen.

De ontwikkeling in landen van het type B zal het spiegelbeeld geven van die in de landen van het type A. Stijgende importprijzen, toenemende inflatie, door indexering hogere loonstijgingen en een voortdurende verslechtering van de lopende rekening beheersen het economisch beeld.

Aan het proces van depreciatie zal een eind komen als in B eveneens wordt overgegaan op een restrictief beleid zodat de overbesteding verdwijnt. Ook aan het proces van verder divergerende inflatietempo's zal dan geleidelijk een eind komen. Door de excessieve depreciatie van de munt van B is het nu mogelijk de export naar A uit te breiden, zodat de afnemende binnenlandse vraag in B ten dele wordt gecompenseerd. De lopende rekening van B zal verbeteren, die van A verslechteren. Dit proces zal zich versnellen als in A een expansief beleid wordt gevoerd om de afnemende activiteit in de exportsector en de importvervangende sector te compenseren. Echter, geleidelijk zal ten gevolge van het hogere inflatietempo het concurrentievoordeel van B verdwijnen. Trekt dan tegelijkertijd de conjunctuur in B weer aan, terwijl in A de aangetrokken conjunctuur weer wordt afgeremd uit vrees voor een hoger inflatietempo, dan kan het bovenbeschreven proces weer op gang komen. Uiteindelijk zullen de inflatietempo's steeds verder divergeren.

Introduceren we nu naast landen van het type A (Duitsland, de overige slanglanden, Zwitserland en in mindere mate Japan (loonexplosie)) en de landen van het type B (Italië, Engeland en Frankrijk), de Verenigde Staten.

Gezien de positie van de dollar als de belangrijkste internationale transactiemunt kan dit land ondanks zijn door de olie tijdelijk zwaar belaste lopende rekening per saldo kapitaal blijven exporteren (o.a. door lage rente). Sinds begin 1974 spelen bovendien de olie-exporte-

rende landen een rol. Deze streven naar diversificatie van hun beleggingen (\$ 55 mrd. in 1974) en hebben grote voorkeur voor landen van het type A. Het is duidelijk dat deze beide factoren hebben bijgedragen aan de onevenwichtigere verhoudingen in de wereldeconomie en de internationale monetaire betrekkingen sinds 1973.

Conclusies

- Gezien de verschillen in conjunctuurverloop en conjunctuurpolitiek, inflatietempo en stand van de lopende rekening tussen de belangrijkste industriële landen was de uitgangspositie voor een soepel functioneren van een systeem van zwevende wisselkoersen uitermate ongunstig.
- Gezien de eigenschap van het systeem van zwevende wisselkoersen onevenwichtigheden te versterken lijkt bij zwevende wisselkoersen een grotere harmonisatie van economisch beleid noodzakelijk dan bij vaste wisselkoersen.
- Als bij zwevende wisselkoersen een depreciatie plaatsvindt bij een synchroon conjunctuurverloop, dan zal het beleid in het depreciërende land relatief restrictief moeten zijn, gezien de langzame aanpassing van de handelstromen aan de gewijzigde prijsverhoudingen.
- Bij zwevende wisselkoersen betalen landen die het accent meer op inflatiebestrijding leggen hiervoor met een relatief gemiddeld grotere werkloosheid vanwege een sterke cyclische ontwikkeling in de exportindustrieën en importvervangende industrieën, als andere landen het accent op behoud van de werkgelegenheid leggen.
- Het systeem van zwevende wisselkoersen kan aldus gemakkelijk leiden tot het instellen van tijdelijke exportsubsidies, invoerrechten e.d. die gezien de ervaring in het verleden een permanent karakter zullen krijgen en de wereldhandel zullen bemlemmen (gevaar van de vorming van nieuwe handelsblokken en het uiteenvallen van de EG).
- Indien, zoals verwacht, de Verenigde Staten, Duitsland en Japan opnieuw vooroplopen in de volgende hausse, dan zullen landen als Italië, Frankrijk en Engeland een anti-inflatoir beleid moeten handhaven, ten einde een volgende depreciatiegolf te vermijden. De huidige financieringsproblemen kunnen hen hiertoe dwingen.

De concurrentiepositie van enige belangrijke landen ten opzichte van 1971

Combineren we de ontwikkeling van de loonkosten per eenheid produkt in de verwerkende industrie in de belangrijkste industriële landen (tabel 4) met de

Boeken nieuws

Mr. J. Reugebrink: Omzetbelasting. Fiscale Studieserie, no. 6, FED, Deventer, 1973, 324 blz., f. 45,50.

Medio 1973 is bovengenoemd, reeds geruime tijd daarvoor aangekondigd, boek van Reugebrink over de nieuwe omzetbelasting verschenen. Toen het boek uitkwam, meende ik dat het enerzijds nogal laat was omdat Nederland immers al ruim 4 jaar met de nieuwe omzetbelasting werkte, anderzijds meende ik dat het boek spoedig verouderd zou zijn, omdat ongeveer gelijktijdig met dit boek het ontwerp voor de zesde richtlijn met betrekking tot de verdere harmonisatie van de omzetbelastingwetgevingen in de EG verscheen.

Op deze laatste opvatting ben ik inmiddels teruggekomen. Het is duidelijk dat de verdere harmonisatie van de omzetbelastingwetgevingen in de EG nog wel enkele jaren zal uitblijven — de oorspronkelijk nagestreefde datum van 1 januari 1975 is niet gehaald —, terwijl het boek van Reugebrink ook zeer waardevol zal blijven nadat de Nederlandse omzetbelastingwetgeving weer eens grondig zal zijn gewijzigd.

Het boek van Reugebrink valt in twee delen uiteen, nl. deel 1: theorie van de omzetbelasting en deel 2: praktijk van de omzetbelasting in Nederland. In deel 1 worden achtereenvolgens de volgende onderwerpen besproken: het rechtskarakter van de omzetbelasting, de omzetbelasting als verkeersbelasting, als produktiebelasting en als verbruiksbelasting, de algemene verbruiks-

belasting als fiscaal verschijnsel, de stelsels van heffing van omzetbelasting, de geschiedenis van de omzetbelasting in Nederland, de harmonisatie van de omzetbelasting binnen de EG en tenslotte het stelsel van heffing over de toegevoegde waarde. Al deze onderwerpen worden binnen een bestek van ca. 60 blz. behandeld en Reugebrink slaagt er m.i. voortreffelijk in om de voornaamste aspecten van deze onderwerpen te bespreken. Ik wil bij deze onderwerpen een tweetal kanttekeningen maken.

Op blz. 7 zegt Reugebrink dat de inkomstenbelasting de binnenkomende stroom geld in de heffing betreft, terwijl een verbruiksbelasting de uitgaande stroom belast. Beide stromen vormen in deze opvatting in hun totaliteit een graadmeter van de koopkracht van de belastingplichtige. Op blz. 16 en 17 stelt de schrijver dat een omzetbelasting met één percentage dat voor alle goederen en diensten geldt, uiteraard regressief werkt. Immers, hoe groter het deel is dat men van zijn inkomen moet besteden, hoe zwaarder de belastingdruk op dat inkomen. Ik meen dat het wat onlogisch is om hier de druk van de omzetbelasting toch weer te betrekken op het inkomen. Zoals Reugebrink zelf eerder zegt is toch ook de uitgaande stroom een graadmeter van de koopkracht van de belastingplichtige.

Ik meen dat men moet stellen dat een

omzetbelasting die de gehele finale consumptie tegen eenzelfde tarief belast, een proportioneel karakter heeft, omdat men bij een verbruiksbelasting als maatstaf zou dienen te nemen de koopkracht, die gerealiseerd wordt in de vorm van finale consumptie. Daarbij past dan zeer wel de conclusie van Reugebrink (op blz. 19) dat men niet moet beoordelen of een enkele belasting een rechtvaardige verdeling van de belastingdruk meebrengt, maar dat men de wetgeving in zijn geheel moet bezien.

Een tweede kritische kanttekening wil ik plaatsen bij § 5.5, waar Reugebrink de verbindendheid van de Europese richtlijnen bespreekt. In deze paragraaf ontbreekt een vermelding van een tweetal arresten van het Hof van Justitie te Luxemburg, nl. het Grad-arrest en het Sace-arrest; arresten waaruit is gebleken dat ook richtlijnen of beschikkingen directe werking kunnen hebben (zie mijn artikel in *MBB* van maart 1972). Over deze belangrijke kwestie had Reugebrink m.i. wel iets meer kunnen zeggen.

Het tweede deel gaat in op de praktijk van de omzetbelasting in Nederland, waarbij de voornaamste juridische aspecten van de Wet op de omzetbelasting 1968 worden besproken. Anders dan de titel doet vermoeden is dit deel beter geschikt voor studiedoel-einden dan voor praktische hantering. Dat heeft de schrijver ook bedoeld, zoveel mogelijk wordt verwezen naar de Vakstudie- of Noorduijn-uitgave van de Wet op de omzetbelasting 1968 waar de voor de praktijk benodigde nadere gegevens kunnen worden gevonden.

In dit deel dat ik het belangrijkste acht en dat ook de grootste omvang heeft (ca. 225 blz.), toont Reugebrink zich een voortreffelijk docent. Vele problemen weet hij zeer duidelijk te verklaren en hij aarzelt daarbij niet eigen visies te geven die afwijken van de gebruikelijke. Soms geeft hij een zeer fraaie eigen analyse van wettelijke bepalingen, bijv. de uiteenzetting op blz. 168, betreffende de vraag of de regeling voor het 0-tarief voorrang moet hebben boven de regeling voor de vrijstellingen.

Het is evenwel jammer dat het boek ontsierd wordt door een groot aantal slordigheden. Ik doel hier niet op het grote aantal zetfouten die men in eerste instantie niet de schrijver mag verwijten. Ook de stijl is soms bepaald slordig en in het citeren van andere schrijvers, alsmede in zijn terminologie is Reugebrink bepaald onzorgvuldig. Zo wordt in de inhoudsopgave bij § 2.3.1 de term degressief gebruikt, in de titel boven de paragraaf de term regressief terwijl in de paragraaf zelf beurtelings wordt gesproken over regressief en degressief.

Slordigheden die naar mijn mening van meer belang zijn, komen voor in deel 2 waar de juridische techniek van

Tabel 4. Ontwikkeling loonkosten per eenheid produkt in de verwerkende industrie (1971 = 100) (nationale valuta)

	1974	1975 a)
Duitsland	123	132
Nederland	127	142
Vereinigde Staten	112	123
Japan	143	167
Frankrijk	131	152
Italië	144	170
Engeland	135	162

a) Prognose.

ontwikkeling van de wisselkoersverhoudingen (tabel 3) dan blijkt, rekeninghoudend met het feit dat de loonkosten slechts een ruwe indicatie vormen, dat sinds 1971:

- de concurrentiepositie van de Ver-

enigde Staten t.o.v. alle landen en vooral t.a.v. Duitsland en Nederland fors is verbeterd;

- de concurrentiepositie van Engeland, Frankrijk en Italië t.o.v. Nederland en Duitsland weliswaar verbeterd is, maar gezien de sterkere toename van de loonkosten in 1975 zal dit voordeel bij stabilisatie van de huidige wisselkoersen geleidelijk weer verdwijnen;
- de concurrentiepositie van Japan t.o.v. Duitsland en Nederland wat verbeterd is, maar eveneens de tendens vertoont te verslechteren;
- de concurrentiepositie van Nederland t.o.v. Duitsland geleidelijk verslechtert.

W. Pool

de omzetbelastingwetgeving wordt besproken. Een tweetal voorbeelden.

De stelling (op blz. 186) dat de staatssecretaris van Financiën van mening is dat de kosten van het woon/werkverkeer niet binnen het kader van de onderneming worden gemaakt, is onjuist. De staatssecretaris heeft deze vraag juist bevestigend beantwoord doordat hij de weigering van het aftrekrecht — in een resolutie van 17 december 1969 — baseert op art. 16 van de wet, hetgeen betekent dat hij ervan uitgaat dat het hier gaat om kosten die in het kader van de onderneming worden gemaakt.

Op blz. 213 wordt, als verklaring van de situatie dat verhuur van onroerend goed in het kader van een hotel-, pension-, kamp- en vakantiebedrijfsbedrijf aan het verlaagde tarief wordt onderworpen, gezegd dat dit verband houdt met art. 15, lid 3 van de wet, waar immers de aftrek van voorbelasting terzake van deze uitgaven is uitgesloten. Reeds bij historische interpretatie blijkt dat dit niet de reden kan zijn omdat bedoelde prestaties reeds vanaf 1 januari 1969 aan het verlaagde tarief zijn onderworpen, terwijl art. 15, lid 3 pas per 1 januari 1971 in de wet is ingevoegd. Bovendien wordt in art. 15, lid 3, het aftrekrecht van BTW, wat op logieskosten drukt, helemaal niet uitgesloten.

Helaas komen er meer van dit soort slordigheden in het boek voor. Echter, vorenstaande kritische kanttekeningen doen weinig af aan mijn waardering voor het boek, daar anderzijds Reugebrink vaak ook nieuwe en zeer wel aanvaardbare visies naar voren brengt. Ik meen dat onder de boeken die de omzetbelastingwetgeving min of meer volledig behandelen, dit werk een voor-aanstaande plaats zal gaan innemen.

A. E. de Moor

Dr. B. Kruijt: De prijsontwikkeling op de tweedehands gebouwenmarkt. Kluwer BV, Deventer 1974, 233 blz., f. 38,50.

De opvattingen over de inrichting van steden zijn de laatste jaren aan sterke veranderingen onderhevig. Getracht wordt door een analyse van de prijsontwikkeling van tweedehands gebouwen tot een beter inzicht te komen in de wijze waarop de stedelijke processen zich voltrekken.

In deze studie wordt onder meer aandacht geschonken aan factoren die de prijsontwikkeling van gebouwen helpen verklaren, het vraagstuk van de waardevermeerdering en speculatie, de analyse van de veroudering van oude woonbuurten en het keuzevraagstuk van vervanging versus verbetering en instandhouding van woningen. De studie richt zich in het bijzonder op de financieel-economische voorwaarden, waaraan de ingrepen in het bebouwde milieu gebonden zijn.

Voor boeken op het gebied van economie, sociologie, recht, medicijnen en techniek:

**WETENSCHAPPELIJKE BOEKHANDEL
ROTTERDAM B.V.**

Waarin opgenomen:
De Wester Boekhandel
Stamboekhandel Rotterdam

Rochussenstraat 223, Rotterdam 3003
Tel. (010) 76 11 88

Vestiging in de Erasmus Universiteit, Complex Woudestein. Tel. (010) 14 55 11, toestel 31 15.

(I.M.)

Amsterdam denk om je hart. Stichting Amsterdam City, Amsterdam 1974, 65 blz.; pocket: 70 blz.

In opdracht van de Stichting Amsterdam City heeft het Centraal Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf een studie verricht naar het wel en wee van de publieksfuncties in het Amsterdamse stadscentrum en heeft het Bureau Goudappel & Coffeng, mede op basis van gemeentelijke gegevens, onderzoek gedaan naar de situatie ten aanzien van de bereikbaarheid van de binnenstad en de city. Ook zijn door dit bureau voorstellen gedaan om tot een betere lokatie van de parkeergelegenheden in het stadscentrum te komen.

In dit rapport — samengesteld in opdracht van de Stichting door Drs. H. W. ter Hart, wetenschappelijk medewerker van het economisch-geografisch instituut van de Universiteit van Amsterdam — zijn de gegevens, die uit de bovengenoemde onderzoeken naar voren kwamen, verzameld en geanalyseerd. Conclusie in het rapport is, dat de economische functie van de Amsterdamse binnenstad aan het afbrokkelen is.

Prof. Mr. C. A. Boukema met medewerking van Dr. J. C. K. W. Bartel en Mr. A. P. A. de Klerk-Leenen: De fusie. Kluwer BV, Deventer, 1974, 284 blz., f. 24.

Behandelt de privaatrechtelijke, sociaalrechtelijke, kartelrechtelijke en fiscaalrechtelijke aspecten van ondernemingsfusies. Zo komen onder meer aan de orde: de civielrechtelijke uitvoering en het civielrechtelijke resultaat van de fusie, de sociaalrechtelijke bescherming van de betrokkenen bij een fusie, de kartelrechtelijke aspecten van fusies, en de fiscaaljuridische aspecten van ondernemingsfusies. *De fusie* is een overdruk van de losbladige uitgave *Vennootschappen, verenigingen en stichtingen*, Algemeen Deel, onderdeel I.E.

J. Swart (red.): Rivierdijkverzwaring; een aanslag op het landschap. Reeks „Natuur en Milieu” nr. 6, uitgave Stichting Natuur en Milieu, Amsterdam, 1975, 55 blz.

In dit geschrift, dat is verschenen als een gezamenlijke produktie van de Stichting Natuur en Milieu en de

Gelderse Milieuraad en waaraan medewerking werd verleend door Ir. W. J. van Grondelle, F. Neijenhuijs, Drs. J. van der Straaten en de Koninklijke Nederlandse Toeristenbond ANWB, wordt gesteld dat de verschillende maatschappelijke belangen die bij dijkverzwaring in het rivierengebied in het geding zijn, in volstrekt onvoldoende mate zijn onderzocht en tegen elkaar afgewogen. Herbezinning op de uitgangspunten voor dijkverzwaring wordt daarom noodzakelijk geacht. In de brochure wordt geen pasklare oplossing voor alle problemen rond de dijkverbetering geboden. Het beoogt niet meer dan een „wegwijzer” te zijn naar een meer genuanceerde benadering van die problemen.

ESB

Mededeling

Simulatie en systemen

Op 20, 21 en 22 augustus a.s. organiseert de Systemgroep Nederland de Zomercursus 1975 met als thema: „Simulatie en systemen”. Tijdens deze cursus zal het begrip simulatie van verschillende kanten worden belicht en komen tevens de technische aspecten en de toepassingen van simulatie aan de orde.

Plaats: Leeuwenhorst Congres Center, Noordwijkerhout. Inlichtingen: Drs. H. G. Sol, Vakgroep Bedrijfseconomie, Rijksuniversiteit Groningen, postbus 800-WSN 7, Groningen, tel.: (050) 11 74 96 of (050) 11 56 19.

RECTIFICATIE

Bedrijfstakingvereniging

In de titel van het artikel van Drs. C. A. M. Mul in *ESB* van 2 april jl. staat een storende zetfout. Er staat: Oproep aan bedrijfsverenigingen: bevorder concurrerend samenwerken van uw leden! Er had moeten staan: Oproep aan bedrijfstakingverenigingen: . . . . .